

תפילת שר התורה – ממאגיה ותפילה אל ספרות חזיונית: פרק קדום בתולדות התגבשותה של ספרות ההיכלות

אבישי בראש

האוניברסיטה העברית בירושלים

פתיחה

בין הכתבים המשויכים אל ספרות ההיכלות והמרכבה פזורות כמה יחידות טקסטואליות שעניינן השגת ידיעות בתורה וזכרון השלם באמצעות פעולות מאגיות, ובייחוד השבעתם של שרים, דהיינו מלאכים, המכונים בדרך כלל 'שרי תורה'. מגבש הטקסטים הארוך והנודע ביותר שהוקדש לנושא זה נמסר באלף השנים האחרונות בסופו של החיבור המכונה 'ספר היכלות רבתי', לרוב ברצף אחד עם יתר פרקי החיבור, לעתים תוך הבחנתו מעמם ולעתים נדירות בהעתקות עצמאיות. היחידות הטקסטואליות על שר התורה זכו לתשומת לב רבה בספרות המחקר ונחקרו מנקודות מבט שונות: תולדות הטקסט והמסירה; המחקר הרעיוני של 'ספרות ההיכלות'; חקר המאגיה היהודית; בירור ההיסטוריה החברתית של כתבי ההיכלות והמרכבה; ועוד. מאמר זה יתמקד בנושא שכמעט שלא זכה לדיון עד כה – מערך התפילות הנלוות לפעולות הקריאה ולהשבעות המאגיות בטקס שר התורה. כפי שאטען בחלקי המאמר, כבר במועד קדום באופן יחסי התגבשה תפילה ארוכה שנקבעה בטקס שר התורה אשר הורכבה בעיקרה מהמנוני מרכבה. מאוחר יותר – בפרק עלום בתולדותיה של המסירה הטקסטואלית של 'היכלות רבתי' לגרסאותיו – הופרדה תפילה זו כמעט בשלמותה מן היחידה הספרותית על שר התורה, ומאז ועד היום נמסרה בלא הקשר ברור. באמצעות ניתוח טקסטואלי, על ידי בחינה ספרותית של עדי הנוסח שבידינו וכן בעזרת עיון השוואתי בתעודות אחרות בכתבי היד – אפשר להתחקות בהצלחה אחר צורתה המקורית של תפילה עלומה זו. לממצאיו של בירור זה חשיבות לדיון המסועף בשאלת היחס בין הרכיבים המאגיים לבין העיסוק בהתעלות ובחזיון בכתבי ספרות ההיכלות, שאלה הנוגעת במאפייניה הבסיסיים ביותר של ספרות זו. זאת ועוד, לשחזור שיוצע להלן ערך רב לחקר ההיסטוריה הטקסטואלית של כתבי ספרות ההיכלות ובייחוד לחשיפת פרק קדום בגיבושו של החיבור המרכזי 'היכלות רבתי'.

בחלק הראשון במאמר יידונו הקטעים העוסקים בהוראות התפילה ובשירות השבח הנלוות להשבעות בטקס שר התורה, כפי שימורם בעדי הנוסח השונים של 'היכלות רבתי' המתועדים מימי הביניים ועד ימינו. ניתוחם של קטעים אלה חושף סדקים ושברים במסורת הטקסט ומגלה את שרידיה של עריכה, שהותירה את מסורת הטקסט קטועה. בחלק השני יידון כתב היד הקדום ביותר של קטעים מספרות ההיכלות, מגילת קלף שנכתבה במזרח בתקופת הגאונים ונשתמרה בגניזת קהיר (כ"י קיימברידג' T-S. K 21.95.S). פענוח ושחזור של קטעים מן המגילה אשר לא פוענחו בעבר חושף ממצאים חשובים לבירור תולדותיה של החטיבה

הטקסטואלית על שר התורה, ומגלה מקבץ של קטעי תפילה שנלוו לפעולות המאגיות בטקס שר התורה. בחלק השלישי תידונה תעודות אחרות בכתבי יד שהופקו החל מתקופת הגאונים ולכל אורך ימי הביניים ושבהן יש כדי ללמד עוד על תולדות תפוצתה והתפתחותה של התפילה לשר התורה. מסקנות העיון תידונה בחלק הרביעי, שבו תוצג תרומתו של בירור זה לחקר המסירה של כתבי ספרות ההיכלות והמרכבה, ובייחוד לתולדות ההתגבשות הטקסטואלית הקדומה של 'היכלות רבתי'; לסוגיית הזיקה בין מאגיה, תפילה, המנוני המרכבה והיסודות החזיוניים בספרות ההיכלות; וכן לבחינת שלבים שונים בעיצובם האנגלולוגי ובעריכתם של חיבורים מספרות המסתורין היהודית מתקופת הגאונים. בנספח למאמר מצורפת מהדורת שחזור חדשה של שרידי התפילה לטקס שר התורה מן הגניזה.

א. שרידי המנוני תפילה בחטיבת 'שר תורה' בכתבי היד של 'היכלות רבתי'

א.1. החיבור 'היכלות רבתי' וחטיבת 'שר תורה'

השבעתם של שר או שרי תורה באמצעות שמות, כתרים וחותמות היא פעולה מאגית שתכליתה קניין ידיעה כוללת בתורה שבכתב או בתורה שבעל פה בפרק זמן קצר וזכרונה.¹ בכתבים השונים שנהוג לשייכם לספרות ההיכלות פזורות כמה וכמה התייחסויות לשר או לשרי תורה, ובייחוד: (א) אפיונם של השרים וסיפורי מעשה על אודותיהם; (ב) הוראות לביצוע הפעולות המאגיות ובמרכזן – ההשבעות; (ג) הנהגות

1 ספרות מחקר רבה הוקדשה לדיון ביחידות על שר התורה (או שרי התורה), ובכלל זה לחטיבה הגדולה שנמסרה בכתבי היד בגרסאות החיבור 'היכלות רבתי' ותידון להלן. ראו בייחוד: Gershom G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism and Talmudic Tradition* (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1965), 12–13; א"א אורבך, 'המסורות על תורת הסוד בתקופת התנאים', א"א אורבך, רי"צ ורבלובסקי וחי' וירשובסקי (עורכים), מחקרים בקבלה ובתולדות הדתות: מוגשים לגרשם שלום במלאת לו שבעים שנה, על-ידי תלמידיו, חבריו וידידיו, ירושלים תשכ"ח, עמ' כג-כז; David J. Halperin, *The Faces of the Chariot: Early Jewish Responses to Ezekiel's Vision* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1988), 376–387, 427–446; Peter Schäfer, *The Hidden and Manifest God: Some Major Themes in Early Jewish Mysticism* (Albany: State University of New York Press, 1992), 49–53; Michael D. Swartz, *Scholastic Magic: Ritual and Revelation in Early Jewish Mysticism* (Princeton NJ: Princeton University Press, 1996), esp. 53–149; Rebecca Lesses, *Ritual Practices to Gain Power: Angels, Incantations, and Revelation in Early Jewish Mysticism*, (Harrisburg PA: Trinity Press, 1998), 63–116; James R. Davila, *Descenders to the Chariot: The People Behind the Hekhalot Literature* (Leiden: Brill, 2001), 269–277; י' הררי, הכישוף היהודי הקדום, ירושלים תש"ע, עמ' 91–103 (וראו גם קודם לכן אצל הנ"ל, "לעשות פתיחת לב": פרקטיקות מאגיות לידיעה, להבנה ולזכירה ביהדות בעת העתיקה ובימי הביניים המוקדמים, ח' קרייסל, ז' גריס וב' הוס [עורכים], שפע טל: עיונים במחשבת ישראל ובתרבות יהודית: מוגשים לברכה זק, באר שבע תשס"ד 2004, עמ' 319–325); ז' דן, תולדות תורת הסוד העברית: העת העתיקה, ג, ירושלים תשס"ט, עמ' 1093–1103; Moulié Vidas, *Tradition and the Formation of the Talmud* (Princeton NJ: Princeton University Press, 2014), 167–202. וראו עוד ספרות המחקר ההולכת ונרשמת להלן.

מקדימות להכשרת האדם לקראת הפעולות המאגיות; וכן (ד) סיפורי מעשה על אישים שעלה בידם להשביע את השרים, להשיג במהירות רבה ידיעות נרחבות בתורה ולזוכרן.

החטיבות הטקסטואליות שהוקדשו לנושא זה כונו באופן מסורתי בשם 'שר תורה', כפי שמלמדת כבר עדותו של רב האי גאון בתשובתו הנודעת לחכמי קירואן (משנת 1000 לספירה).² חטיבת 'שר תורה' הנרחבת והנודעת ביותר נמסרה בכתבי היד על פי רוב בחלקו האחרון של החיבור 'היכלות רבתי'. הבחנתה כחטיבה עצמאית נשענת בראש ובראשונה על שיקולים תוכניים, ספרותיים וסוגיים – המבדילים אותה מחלקים אחרים בחיבור 'היכלות רבתי' (לנושאי ולחלקיו השונים).³ בכתבי היד של 'היכלות רבתי' שבהם היא מתועדת נכללה החטיבה בסוף החיבור וברצף אחד במניין הפרקים בחלוקתו המלאכותית של החיבור ל-30 (או ל-31) פרקים; זאת, פרט לשני ענפי מסירה שבהם היא הופרדה מעם 26 הפרקים הראשונים והוצבה באופן מובחן כחטיבה בפני עצמה.⁴ לאור זאת הוצע בעבר לראות בה חיבור עצמאי, שאין לו

2 וזו לשונו של רב האי גאון: 'כי יש ספרים ושמות וחותמות והיכלות רבתי והיכלות זעירתי ושר תורה ומשניות אחרות שהרואה אותם מתפחד מהן'; ש' עמנואל, תשובות הגאונים החדשות: ועמך תשובות, פסקים ופרושים מאת חכמי פרובאנס הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 132. גם בשריד קדום יחסית מן הגניזה – כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S. K 21.95.C (מלפני שנת 1050), שיידון בהרחבה להלן, נזכר הצירוף 'שר תורה' ככינוי לחטיבה או ככותרת לחיבור מובחן בתוך אסופת כתבים בענייני היכלות, מלאכים ומרכבה. לאפשרות שדברי פולמוס נגד טקסי שר תורה (שאינו נזכר בכינוי זה) הפנה במאה העשירית הקראי סלמון בן ירוחם ב'מלחמות ה' שלו ראו בייחוד: הלפרין, *The Faces of The Chariot* (לעיל הערה 1), עמ' 518–522.

3 כך הראה כבר צבי גרץ במאמרו היסודי על 'היכלות רבתי', שהבחין בעצמאותה של היחידה על שר התורה ואף העריך שהעתקה בסמיכות ל'היכלות רבתי' הייתה מעשה מכוער. ראו: Heinrich Graetz, "Die mystische Literatur in der gaonäischen Epoche," *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 8 (1859): 77–78. נטייה לאחר את חיבורם של טקסטים על שר התורה והשבועות לחטיבות ב'ספרות היכלות' העוסקות בנושאים אחרים ראו: שלום, *Jewish Gnosticism* (לעיל הערה 1), עמ' 12–13. ארנולד גולדברג הבלטי בניתוחו המקיף של יחידות הטקסט שנערכו ב'היכלות רבתי' את אופייה העצמאי של חטיבת שר תורה, והעלה כמה השערות על מלאכת העריכה שהסמיכה אותה לחטיבות האחרות בחיבור 'היכלות רבתי': ראו: Arnold Goldberg, "Einige Bemerkungen zu den Quellen und den redaktionellen Einheiten der grossen Hekhalot," in *Frankfurter Judaistische Beiträge*, 1 (1973): 1–49 (esp. 35–46). דיון בחטיבת שר תורה כחטיבה נפרדת שנספחה בידי עורך ל'היכלות רבתי' ראו עוד: Ithamar Gruenwald, *Apocalyptic and Merkavah Mysticism*² (Leiden & Boston: Brill, 2014), 202–205; וכן: Ira Chernus, "Individual and Community in the Redaction of the Hekhalot Literature," *Hebrew Union College Annual*, 52 (1981): 253–274. וראו גם: Ra'anan S. Boustani, *From Martyr to Mystic: Rabbinic Martyrology and the Making of Merkavah Mysticism*, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2005), 118–119. מחקרים נוספים שנכלל בהם דיון בשאלה זו נידונים להלן ופריטיהם נרשמים בהערות השוליים. 4 בכ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 228 (שנכלל ב'סינופסיס לספרות היכלות') מופיעה היחידה על שר התורה כחטיבה מובחנת (ולאחריה נוספו שני פרקים: סיפור המעשה הקצר 'פרק ר' נחזיה בן הקנה שלמד לרב ישמעאל' [310–314]; ומחרוזת קטעי השלמה נוספים המיוחסים לר' ישמעאל [314–318]). בכ"י לידן, ספריית האוניברסיטה Or. 4730 ובכ"י

שייכות הכרחית לפרקי 'היכלות רבתי' שהועתקו לפניו.⁵ כפי שאטען להלן – למרות מאפייניה הייחודיים של חטיבה זו ולמרות היבחנותה התוכנית והספרותית מטקסטים אחרים שהועתקו לפניו ב'היכלות רבתי', הרי שלניתוקה החד מחלקו האחרון של 'היכלות רבתי' אין עוד הצדקה טקסטואלית משביעת רצון.

מוסקוה, ספריית המדינה, גינצבורג 302 (שלפי בדיקתי הועתק מקודמו), כל היחידה חסרה. (על ייחודו של נוסח כ"י ליידין ראו לעת עתה: Peter Schäfer, *Übersetzung der Hekhalot* - Literatur, II [Tübingen: Mohr Siebeck, 1987], XV note 56; James R. Davila, *Hekhalot Literature in Translation: Major Texts of Merkavah Mysticism* [Leiden & Boston: Brill, 2013], 20, 38-39. לעומת זאת בכ"י ירושלים, מכון בן צבי 227, השייך לאותו ענף נוסח, היחידה מתועדת (בדף 332 בכתב היד; שרדה רק ראשיתם של פרקי 'שר התורה') והנוסח נמנה בוודאות עם ענף המסירה שאליו שייכת העתקת שר התורה כיחידה עצמאית בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Harley 5510 [מרגליות 754], דף 112A-113B (ומכאן לכ"י מינכן, ספריית המדינה הבוורית Cod. hebr. 115, דף 220A-222A). נעיר כי בכ"י סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה Ebr. II A 6 (שלפי בדיקתי הועתק במישרין מכ"י וטיקן ebr. 228) המעתיק לא כלל את היחידה הנספחת. לענף הנוסח של כ"י וטיקן ebr. 228 שייך גם כ"י ירושלים, שוקן 13161 (=קבלה 14); ועל יסוד מיון סטמתי של הנוסח לענף זה שייך גם כתב היד שחלקיו שמורים כיום בתפוזרת בארבעה שרידים מאוספי גניזת קהיר: כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש ללימודי יהדות ENA 3042.6 + כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 6666 + כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש ללימודי יהדות ENA 2585.34 + כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 10578H.5 (ואולם סוף 'היכלות רבתי' ובכלל זה חטיבת שר התורה שבכתב יד זה לא אותרו עד כה בגניזה). לבסוף בענף הייחודי של החיבור (בנוסח מורחב) הניבט מכ"י ירושלים, הספרייה הלאומית Heb. 8°381, שעליו הושתתה מהדורתו הנודעת של ורטהיימר (ספר פרקי היכלות רבתי, ירושלים תרמ"ט), הוכנסו לחטיבת שר התורה פרקי 'חזון זורובבל' באופן שהפריד את סיפור המעשה על שר התורה מהוראות ההכנה לטקס. לדין בתולדות המסירה של היכלות רבתי ובהתפלגות כתבי היד של החיבור לענפי נוסח אני מקדיש מחקר נפרד הנמצא בכתובים.

ראו בייחוד: Peter Schäfer, *Hekhalot-Studien* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1988), 10-12. דעה דומה התקבלה גם בידי ג'יימס דאוילה במחקרו הכללי על נוסחי 'היכלות רבתי': James R. Davila, "Prolegomena to a Critical Edition of the Hekhalot Rabbati," *Journal of Jewish Studies*, 45,2 (1994): 216-217; והעמדתם של פרקי 'שר תורה' כחיבור עצמאי מצאה ביטוי בולט גם בתרגומו לאנגלית לכתבי ספרות ההיכלות: דאוילה, idem, *Hekhalot Literature in Translation* (לעיל הערה 4), עמ' 159-185; וכן, "Translating the Hekhalot Literature: Insights from New Philology," in *Snapshots of Evolving Traditions: Jewish and Christian Manuscript Culture, Textual Fluidity, and New Philology*, eds. Liv Ingeborg Lied and Hugo Lundhaug Annelies Kuyt, *The 'Descent' to the* (Berlin: De Gruyter, 2017), 323-346. *Chariot: Towards a Description of the Terminology, Place, Function and Nature of the Yeridah in Hekhalot Literature* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1995), 179-185. בוסתן, *From Martyr to Mystic* (לעיל הערה 3), עמ' 270-273; וכן: י' זיני, 'רבדיה השונים של ספרות ההיכלות: תוצאותיו של עיון לשוני', מדעי היהדות, 52 (תשע"ז), עמ' 102 והערות 21-22. בכל המחקרים האלה נקראו קריאות תיגר על השערותו של שפר בדבר ריבוי תצורות למראשית היצירה וההפצה של 'היכלות רבתי'; ואולם שיטת מיון עדי הנוסח של גרסאות החיבור לפי שיקולים תצורתיים נותרה מרכזית גם במחקרים אלה. לדין ביקורתי בסוגיה זו ראו בקרוב במחקרי הנזכר לעיל הערה 4.

א.2. השבעת שר התורה, הכנות מקדימות ותפילות

בקורפוס הכתבים שנקבץ במהדורת 'הסינופסיס לספרות ההיכלות', שכידוע לא הונהגה בה חלוקה מובחנת לחיבורים אלא נתחדשה בה חלוקה פונקציונלית לסעיפים במספור רצוף, נפרשת החטיבה הראשית על שר התורה על פני הסעיפים §§ 281–306.⁶ חלקה העיקרי כולל את סיפור המעשה על האל שגילה לגולי בבל השבים ליהודה את רזי השימוש בשר התורה לשם בניית בית המקדש (§§ 281–298); ולאחריה כונסו הנחיות מפורטות להשבעות השרים בכתר ובחותם (§§ 299–303), הכוללות גם מערך של פעולות הכנה והכשרה. על פי מסורת שיוחסה לר' אליעזר הגדול (§ 299), פעולות אלה נוהגות במשך 12 ימים והן כוללות כיבוס הבגדים, היטהרות באמצעות טבילה, התבודדות, ישיבה בתענית במהלך שעות היום והגבלות על אכילה ושתייה בשעות הערב.⁷ פעולות מרכזיות אחרות הניצבות במוקד הטקס כרוכות בקריאת סיפור המעשה על שר התורה – המכונה 'מדרש', שהאדם קובעו 'בתפילה שלש פעמים בכל יום' מ-12 ימי התענית (§ 300). ביחס לקריאתו של 'מדרש' זה נזכרו עוד שתי פעולות עיקריות: תפילה – 'שיתפלל אותו מראשו ועד סופו'; ושינון – 'אחרי כן ישב וישנה אותו'; פעולות שבסיומן עומד האדם ומכריז 12 פעמים בשמו של כל אחד מ-12 השרים ומשביעו בשם ובחותם.⁸ טיבה של פעולת התפילה החזרתית של 'מדרש' שר התורה אינו מבורר עד תום, אך כבר בהגדרתה נשקפת זיקה בין השבעות שר התורה והמלאכים לבין נשיאת דברי תפילה.

בהמשך לעניין האחרון חשיבות מיוחדת יש בקטע החותם את חטיבת שר התורה במסירה המתועדת של 'היכלות רבתי' לגרסאותיו (§ 306) שבפתחו נכתב: 'אמ[ר] ר' ישמע[אל] מה יפתח אדם קודם שיתפלל שר תורה זה'.⁹ ב'סינופסיס לספרות ההיכלות' הוהדר קטע זה כסעיף אחד – כפי הנראה בזיקה למספורו כסעיף אחד בכתבי היד של 'היכלות רבתי' – ואולם על פי תוכנו הוא מכיל שתי פסקאות מובחנות, שיש להפריד ביניהן.¹⁰ בכל אחת משתי הפסקאות אפשר לזהות המונח

6 פ' שפר, סינופסיס לספרות ההיכלות, בהשתתפותם של מרגרטה שליטר והנס גיאורג פון מוטיס, טיבינגן 1981, עמ' 124–139.

7 בעניין זה ראו בייחוד: שוורץ, *Scholastic Magic* (לעיל הערה 1), עמ' 165–166; הררי, הכישוף היהודי (לעיל הערה 1), עמ' 245–255; וכן: Morton Smith, "Observations on Hekhalot Rabbati," in *Studies and Texts*, 1 ed. Alexander Altmann (Cambridge, MA: Harvard University Press 1963), 147–148.

8 לשון ההוראות הובאה כאן ע"פ כ"י אוקספורד, בודליאנה, 9 Mich. (נויבאואר 1531), דף 37 ע"א (סינופסיס לספרות ההיכלות [לעיל הערה 6], עמ' 134); לעומת זאת בנוסח כ"י בודפשט, ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים, אוסף קאופמן 238 A, עמ' 188 (סינופסיס לספרות ההיכלות [לעיל הערה 6], עמ' 135) לשון ההוראה השנייה היא: 'אחריכן ישב וישנה את המשנה' – ועל כל פנים מוסבים הדברים על שינון המדרש.

9 הנוסח ע"פ כ"י אוקספורד 9 Mich. (נויבאואר 1531), דף 37 ע"ב (סינופסיס לספרות ההיכלות [לעיל הערה 6], עמ' 138).

10 מספורו של § 306 (כסעיף אחד) נפלג בענפי הנוסח של היכלות רבתי כך: (I) ל: ט [=פרק ל', סעיף ט'] = הסעיף האחרון והפרק האחרון בחיבור; ראו למשל: כ"י בודפשט 238 A, עמ' 188.

עצמאי, ובתווך בין שתיהן חוצצות לשונות הוראה. בטרם נציג בטבלה את חלוקתו של § 306 לשתי פסקאות, נעיר כי במסורת הנוסח של 'היכלות רבתי' מתועדים 2 נוסחים בסיסיים מובחנים של סעיף זה (לחלקיו): (1) נוסח שלם, שבראשו הלשון הייחודית 'מה יפתח אדם קודם שיתפלל סוד תורה זה'¹¹ – 'סוד' תחת 'שר' (הבדל שסביר להניח כי ראשיתו בשיבוש העתקה גראפי, אף כי נלווה אליו גם טעם של משמעות);¹² ו-(2) נוסח מקוצר, הכולל פסחה מכוונת על כמה שורות בלוויית הערת סופר ובה הפניה אל השלמת הדברים בקטע מקביל שכבר הופיע בחיבור: 'מה יפתח אדם קודם שיתפלל שר תורה זה כיון שעמד יאמר תתהדר תתרום ותתנשא מלך מפואר כו' כי היכי דכת' בפר' ז'¹³; הנה 2 נוסחיו הבסיסיים של הסעיף § 306 – המלא והמקוצר, בהבחנה בין שתי הפסקאות הנפרדות שנכללו בו (§306א; §306ב):

(II) סעיף אחד הניצב כעין פרק נספח לאחר 30 פרקי החיבור; ראו למשל: כ"י אוקספורד Mich. 9 (נויבאואר 1531), דף 37 ע"ב – 38 ע"א. (III) ה:ד = הסעיף האחרון והפרק האחרון בחטיבת 'שר תורה' נפרדת, שפרקיה וסעיפיה מוספרו במספור נפרד; ראו למשל: כ"י וטיקן ebr. 228, דף 88 ע"א–ע"ב. (IV) לא:ד = סעיף באמצעו של הפרק האחרון, הכולל לאחר סיום החטיבה שר תורה תוספות נוספות ובהן 'תפילת חותם גדול' ו'תפילת כתר נורא'; ראו למשל: כ"י פירנצה, לורנציאנה 44.13, Plut. 44.13, דף 105ב. (V) מ:ה = חלק מן הסעיף האחרון והפרק האחרון בחיבור (הכולל תוספות ניכרות ומספור מחודש); ראו למשל: כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית Heb. 8°381, דף 23א.

הנוסח ע"פ כ"י בודפשט A 238, עמ' 188.

החילוף בין 'סוד' ל'שר' נותר עקיב במקומות נוספים לאורך החטיבה כולה בענף זה, והוא מלמד על התפלגות מוקדמת של מסורת הטקסט כתוצאה מהתערבות מכוונת. שימורו של הביטוי 'שר תורה' במרבית המסירה של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך ובכלל זה בתעודות בלתי תלויות מן הגניזה מתקופת הגאונים (בהם כתבי יד הנידונים במחקר זה) ובממצאים טקסטואליים נוספים (וראו בייחוד לעיל הערה 2) – מסייעים להניח שהצורה המקורית הייתה 'שר תורה' ואילו 'סוד תורה' הוא הצורה המשנית. ואולם קביעתה של הצורה 'סוד תורה' נסמכת על מאפיין מקורי של מעשה שר תורה, גילוי רזים (וראו בייחוד § 297) ודומה אפוא שהיא הושלטה בצורה שיטתית בכל המקומות בענף המסירה שעמו נמנה כ"י בודפשט A 238.

הנוסח ע"פ כ"י אוקספורד (שם); ההפניה לפרק ז' מכוונת לפרק השביעי, סעיף ב' לפי המספור במרבית עדי הנוסח של 'היכלות רבתי' (= § 153), וראו בעניין זה דברינו להלן ליד הערה 30. הנוסח המקוצר מתועד למעשה בכמה ענפי נוסח, שכל אחד מהם מתעד שיבושים שונים – כולל בלשון הקיצור. בעניין זה ראו גם דברי שוורץ, *Scholastic Magic* (לעיל הערה 1), עמ' 60–61. לשיבוש 'כמו שכתב' ב'ק' (= 'בפרק קמא'), שיסודו כפי הנראה בשיבוש גראפי, ראו לדוגמה להלן הערה 18. כן ראו: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 15299 (מרגליות 752), דף 138ב. בענפי נוסח אחרים מתועד שיבוש גראפי אחר: בשל הדמיון בין הלשון 'בפרק' דשבע/בפרקא דשבעא' נשרה לשון ההוראה 'וישבע' מראשו של המשפט הבא; ראו למשל: כ"י פירנצה 44.13, Plut. 44.13, דף 105ב וכ"י וטיקן ebr. 228, דף 88א. וראו גם הנוסח המשובש 'כי היכי דכת' בפרק שבועתא' שבכ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים 1786, דף 40א.

§ 306	הנוסח המלא ¹⁴	הנוסח המקוצר ¹⁵
§ 306 א	אמ' ר' ישמעאל מה יפתח אדם קודם שיתפלל סוד תורה זה כיון שעמד ואמר תתהדר תתרום תתנשא מלך מפואר כי על כס רם ונשא נורא ומבוהל אתה שוכן בחדרי מרום היכל גאווה משרתי כסאך מבוהלין ומזיעין ערבות הדום רגליך בכל יום בקול רינה ¹⁶ וברעש זמרה והמון שירה כדבר שנ' ק'ק'ק' יי צבאות וכול'.	אמ' ר' ישמע' מה יפתח אדם קודם שיתפלל שר תורה זה כיון שעמד יאמר תתהדר תתרום ותתנשא ¹⁷ מלך מפואר כו'. כי היכי דכת' בפר' ז' ¹⁸
	וישביע	וישביע
§ 306 ב	ויאמר מי לא ירום אותך מלך נורא ומבוהל על כל משרתיך ברתת ובזיע משרתים אותך בבהל וברעדה מתבהלין מלפניך בגזרה שוה בפה אחד שמך נורא מוציאין מפני אימה ויראה שעומדין בה לפניך	ויאמר מי לא ירום אותך מלך נורא ומבוהל על כל משרתיך ברתת ובזיע ¹⁹ *משרתיך ²⁰ אותך בבהל וברעדה ²¹ מתבהלין בגזרה בפה אחד שמך נורא מוציאין מפני אימה [] ²² עומדין מלפניך
14	ע"פ כ"י בודפשט A 238, עמ' 188. בההדרת הקטע בסינופסיס לספרות ההיכלות (לעיל הערה 6), עמ' 139 כמה תיבות לא פוענחו. ההדרה המלאה כאן מבוססת על תצלומים יותר טובים שנעשו בספריית המקור, וכן על השוואה מדוקדקת לכ"י מילנו, אמברוזיאנה B 54 Sup, המוסר נוסח כמעט זהה, והמסייע להעמיד את נוסח כ"י בודפשט על דיוקן בייחוד נוכח רשמי קונטמינציה קלה שעבר כתב יד זה (ולמעשה כתב יד הקודם לו בשרשרת המסירה) בעקבות הפגשתו עם 2 כתבי יד השייכים לסעיפי נוסח אחרים (בנושא זה אני מקווה להרחיב במקום אחר; וראו לעיל הערה 4).	
15	ע"פ כ"י אוקספורד Mich. 9 (נויבאואר 1531), דף 37ב–38א. השלמות וחילופי נוסח מוצגים בהערות ע"פ נוסח כ"י פילדלפיה, ספריית מרכז הרברט ד' כץ ללימודי יהדות מתקדמים (לפנים אוסף דרופסי קולג'; לפנים אוסף אדלר), אוניברסיטת פנסילבניה Genizah 436, דף 16ב.	
16	כ"י מילנו B 54 Sup, רנה.	
17	כ"י פילדלפיה 436: תתנשא.	
18	כי [...] ז' – כ"י פילדלפיה 436: 'כמו שכתו' בפ'ק' (וראו לעיל הערה 13).	
19	כ"י פילדלפיה 436: בזיע בחלחלה; והוא כפי הנראה שיבוש.	
20	כ"י פילדלפיה 436: משרתים.	
21	כ"י פילדלפיה 436: וברעד.	
22	קרא בכה"י וכנראה צ"ל: ויראה ש-; וכך בכ"י פילדלפיה 436 (ובענפי המסירה האחרים של החיבור).	

אין מקדים ואין מאחר.	אין מוקדם ואין מאוחר ²⁶
וכל המעכב את הקול מחברו ²³	וכל המעכב את הקול מחבירו
בשמך	
אפי ²⁴ כשיעור נימא שלשיער ²⁵	כשיעור נימא ²⁷ של שיער
מיד נדחף ואש להבה מדחפת אותו	נדחף ואש להבה מדחפת אותו
כדבר שנ' קדוש קדוש יי	כדבר שנ' ק'ק'ק' יי צבאות מלא
צבאות מלא כל הארץ כבודו.	כל הארץ כבודו. ²⁸

הפסקה הראשונה (§306א), שקבועה בראשה תבנית הייחוס לר' ישמעאל, השכיחה ב'היכלות רבתי'²⁹ – נפתחת בלשון הוראה לאמירה ('מה יפתח אדם קודם שיתפלל סוד\שר תורה זה, כיון שעמד יאמר') ולאחריה נקבע המנון שבח לאל, לכיסא הכבוד, לחדרי היכל הגאווה ולמשרתי הכיסא ('תתהדר תתרום' וכו'). כפי שמלמדת גם הערת הקיצור שנוספה בידי סופר בנוסח השני – המנון זה מופיע כלשונו קודם לכן ב'היכלות רבתי' בפרק השביעי של החיבור (לפי חלוקתו הרווחת לכ-30 פרקים, המוכרת ממרבית המסירה, שנוכרה לעיל; מספרו ב'סינופסיס': §153).³⁰ כפי שהצביעו על כך כמה חוקרים, ובהם בייחוד קלאוס הרמן וגרעון בוהק, גרעינו של המנון זה מוכר מ'תפילת רב המנונא סבא', שגרסאות שונות שלה אותו בשרידים מן הגניזה מכתבי יד של ספרות ההיכלות וכן מקטעי תפילה ומאגיה וכן בקערות ההשבעה הבליות.³¹ עוד הוסיף הרמן ושיער, שכריכתו של המנון זה לטקס השבעת

- 23 כ"י מילנו B 54 Sup : מחבירו.
- 24 כ"י מילנו B 54 Sup : אפלו.
- 25 כ"י מילנו B 54 Sup : של שיער.
- 26 ואין מאוחר: כ"י פילדלפיה 436: ומאוחר.
- 27 כ"י פילדלפיה 436: נימא.
- 28 כדבר [...] כבוד: כ"י פילדלפיה 436: כדכתי' ק'ק'ק' בריך שמיא.
- 29 דיון בתולדות מטבעות הייחוס לתנאים ב'ספרות ההיכלות' ראו: Ra'anana S. Boustani, "The Emergence of Pseudonymous Attribution in Heikhalot Literature: Empirical Evidence from the Jewish Magical 'Corpora'," *Jewish Studies Quarterly* 14 (2007): 18–38.
- 30 וראו לעיל הערה 13. בעניין זה עיינו הערותיהם של גרץ, "Die mystische Literatur" (לעיל הערה 3), עמ' 78; ושל גולדברג, "Einige Bemerkungen" (לעיל הערה 3), עמ' 40, שאף ניסה לקשור את הטקסט המקוצר להשערות כי עריכת החטיבה 'שר תורה' כללה טשטוש של ההיבטים הפרקטיים והדגשה של הממד הסיפורי.
- 31 Klaus Herrmann, "Jewish Mysticism in the Geonic Period: The Prayer of Rav Hamnuna Sava," in *Jewish Studies Between the Disciplines / Judaistik zwischen den Disziplinen: Papers in Honor of Peter Schäfer on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, eds. Klaus Herrmann, Margarete Schlüter, and Giuseppe Veltri (Leiden & Boston: Brill, 2003), 180–217; Gideon Bohak & Klaus Herrmann, "ימי הביניים, ד, ירושלים תשס"ט, עמ' 257–265; "Tefillat Rav Hamnuna Sava: Genizah Fragments and Medieval Manuscripts," in *Envisioning Judaism, Studies in Honor of Peter Schäfer on the Occasion of his Seventieth Birthday*, I, eds. Ra'anana S. Boustani [et al.] (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 637–655; Gideon Bohak, "Observations on the Transmission of Hekhalot

שר התורה ב § 306 שבסוף 'היכלות רבתי' משמרת עדות לקשירתן של שתי מסורות שהיו לפני נפרדות: שירת שבח לאל שעל כיסא הכבוד וההשבעה המאגית.³² הפסקה השנייה (§ 306) כוללת גם היא המנון, שעיקרו רוממות לאל ושבח למשרתיו המשוררים לו באימה, בשבחות ובהלל ('מי לא ירומם' וכו'). בראשה מופיעה לשון ההוראה 'ויאמר', המתפרשת בהדיא כציווי לאמירת ההמנון, בדמיון ללשון המצויה לפני ההמנון הראשון (§ 306).

בתוך בין שתי הפסקאות מופיעה לשון הוראה נוספת: 'וישביע' – אשר כאמור בחלק מענפי המסירה של החיבור נפלו בה שיבושים.³³ אפשר שהיסוד לשיבושים אלה בכך שעניינה של הוראה זו איננו מחזור, שכן לאחריה לא נסמכה לשון השבעה או נוסחה של שבועה. ואולם דומה שיש לראות הוראה זו כלשון העומדת בפני עצמה, דהיינו כהנחה לפעולה אחרת לבד מאמירת ההמנונים המופיעים בסמוך. ואף על פי שאין הדבר מפורש, סביר להניח שהוראה זו נקשרה להשבעות השרים הנשנות קודם לכן בלב טקס שר התורה;³⁴ ואולי אף יש לראות בה שריד מקטע יותר ארוך, שכלל נוסחה או נוסחאות מפורטות של השבעה בשמות ובחותמות.

עיקרו של דבר: ניתוח הסעיף § 306 חושף בעיות טקסטואליות שיש בהן כדי ללמד כי הטקסט במתכונתו הנוכחית מאוחה, בלתישלם וגם משמעותו אינה נהירה עד תום. כפי שיתברר להלן, לפנינו קו תפר טקסטואלי, שריד מפעולת עריכה קדומה. לשם ביסוסה של טענה זו תימצא תועלת בעיון בתעודות אחרות, שאינן שייכות למסירה המתועדת של החיבור 'היכלות רבתי' במתכונתו המוכרת. בעזרתן אטען להלן, ששני ההמנונים המובחנים שהודבקו זה לזה ב- § 306 השתייכו במקורם למחרוזת המנונים נרחבת, שבה הוסמכו עוד המנוני שבח רבים לפעולות ההשבעה לשר התורה. הופעתם ב- § 306 שבחתימת 'היכלות רבתי' מתעדת מעשה עריכה מאוחר יחסית, שמגמתו הייתה דווקא לטשטש – ואף לבטל – את הסמכתם של המנוני שבח לפעולות המאגיות בטקס 'שר תורה', ולא לקושרם זה לזה (כמצע הרמן).³⁵ כפי שיתברר להלן, טענה זו – הנוגעת בחקר הגיבוש הטקסטואלי של 'היכלות רבתי' – נקשרת גם לדיון היסודי על הזיקה בין היסודות המאגיים והליטורגיים בספרות היכלות ובפרט לשאלת התהוותה ומאפייניה של זיקה זו.³⁶

Literature in the Cairo Genizah," in *Hekhalot Literature in Context; Between Byzantium and Babylonia*, eds. Ra'anan Boustan, Martha Himmelfarb & Peter Schäfer (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 213-229.

הרמן, "Jewish Mysticism" (שם), עמ' 189. והשוו גם טענתו של רביגר: Bill Rebigier, "Non-European Traditions of Hekhalot Literature," *Envisioning Judaism*, I (note above), 685-713 (esp. 694-696); וראו על כך עוד דברינו להלן. ברקע לדיונים אלה ניצבת שאלת הזיקה בין היסודות המאגיים לבין היסודות החזיוניים והמיסטיים בכתבי ספרות המרכבה, שזכתה לדיונים רבים בספרות המחקר; וראו בייחוד הספרות הנרשמת להלן הערה 36.

וראו לעיל הערה 13.

רישומן ראו לעיל עמ' 73.

והשוו בעניין זה השערתו של גולדברג הנוכרת לעיל הערה 30.

בסוגיה זו ראו בייחוד דיונו של שקד: Shaul Shaked, "'Peace Be Upon You, Exalted Angels': On Hekhalot, Liturgy and Incantation Bowls," *Jewish Studies Quarterly* 2,3 (1995): 197-219. וכן: Peter Schäfer, "Merkavah Mysticism and Magic,"

ב. העדות מן הגניזה:

המנונים לתפילת שר תורה על גבי מגילת קלף מתקופת הגאונים

השריד הקדום ביותר מכתב יד המחזיק חומרים מ'ספרות ההיכלות' שנשתמר בידינו הוא שריד ממגילת קלף דמוית ספר תורה שנכתבה במזרח בתקופת הגאונים במאה התשיעית או אף קודם לכן: כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה ³⁷. T.-S. K 21.95.S הפסקאות שפוענחו עד כה ממגילה זו כוללות המנוני שבח ותפילה שמרביתם נחתמים בנוסחת הקדושה הנודעת מישעיהו 3 ו 3; פסקה ובה נוסחת השבעה של שר הפנים; וכן פסקה קטועה ובה מעשה על ר' עקיבה ור' אליעזר הגדול שעניינו השבעת 'שר שרי שרים' לשם הורדתו לארץ.³⁸ כפי שהעיר פטר שפר, ההמנונים המתועדים במגילה זו מקבילים לסעיפים ידועים מהחיבור 'היכלות רבתי' כפי תיעודו המוכר החל מימי הביניים, אף כי אלה מופיעים במגילה בסדר שונה לחלוטין. כך למשל בעמודה השנייה בשרידי המגילה מצוי ההמנון 'מי לא ירום' (306g), שהוזכר לעיל, כשלפניו ולאחריו סמוכים שני המנונים שהקבלותיהם ב'היכלות רבתי' מופיעים בריחוק מקום זה מזה בכל גרסאות החיבור הידועות מימי הביניים ואילך (§ 95 ו-271 בהתאמה).³⁹

מציאותן של שתי תצורות טקסט שונות לקטעים מקבילים התחבבה מאוד על שפר אשר בכמה ממחקריו ביקש לשלבה כראיה להשערתו המרכזית על ההיסטוריה הטקסטואלית של כתבי ספרות ההיכלות, שלפיה אלה נפוצו כבר בראשיתם בגרסאות

Gershom Scholem's "Major Trends in Jewish Mysticism" 50 Years after: Proceedings of the Sixth International Conference on the History of Jewish Mysticism, eds. Peter Schäfer and Joseph Dan (Tübingen: Mohr Siebeck, 1993), 59-78; idem, "Jewish Liturgy and Magic," in *Geschichte – Tradition – Reflexion: Festschrift für Martin Hengel zum 70 Geburtstag, I: Judentum*, ed. Peter Schäfer (Tübingen: Mohr Siebeck, 1996), 541-556; idem, "Jewish Liturgy and Magic Bowls," in *Studies in Jewish Prayer*, eds. Robert Hayward and Brad Embry (Oxford: Oxford University Press, 2005), 163-184; idem, "Jewish Mysticism and the History of Jewish Mysticism," in *המחקר המזרחי: תולדות ומצבים*, eds. יצחק שוורץ and אהרן שוורץ (Tel Aviv: Tel Aviv University Press, 2006), 103-131; idem, "Jewish Mysticism and the History of Jewish Mysticism," in *המחקר המזרחי: תולדות ומצבים*, eds. יצחק שוורץ and אהרן שוורץ (Tel Aviv: Tel Aviv University Press, 2006), 103-131; idem, "Jewish Mysticism and the History of Jewish Mysticism," in *המחקר המזרחי: תולדות ומצבים*, eds. יצחק שוורץ and אהרן שוורץ (Tel Aviv: Tel Aviv University Press, 2006), 103-131.

37 מן המגילה שדרו חלקים משתי יריעות התפורות זו לזו, שלפניהן ולאחריהן עמדו יריעות נוספות. מרבית השרידים הוהדרו בכרך המילואים לשרידים מן הגניזה מספרות ההיכלות בעריכת פטר שפר, בלוויית תיאור פליאוגרפי וקודיקולוגי מפורט (מספרו שם: G1); וראו Peter Schäfer, *Geniza-Fragmente zur Hekhalot-Literatur* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1984), 9-32.

Peter Schäfer, "The Hekhalot Genizah," in: רראו בפרט תיאורו המסכם אצל הנ"ל: *Hekhalot Literature in Context; Between Byzantium and Babylonia*, eds. Ra'anan Boustan, Martha Himmelfarb and Peter Schäfer (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 183-186

39 § 95: 'משבח ושירה שליוס ויום, מגילה ורינה שלעתים ועתים' וכו'; § 271: 'אתה הוא אדון הגדול הגבור והנורא הצדיק והחסיד' וכו'. אלו הן לשונות הפתיחה של שני ההמנונים ע"פ מ"י בודפשט A 238, עמ' 175, 185. במגילה הם מופיעים בהבדלי נוסח: '[⁹⁵] שליוס ורינה שלעתים ועתים' וכו'; ו'כי אתה ה'אלה הגדול הגבור והנורא הצדיק והחסיד הטהור והנאמן' וכו'.

שונות אשר נבדלו זו מזו מבחינת התצורה שלהן (בלשונו: macroforms), כך שכל אחת נבדלה מרעותה בהרכב הפנימי המשתנה של יחידות טקסט (microforms).⁴⁰ מציאותם של המנוני שבח במגילה הקדומה המוכרים במבנה ובסדר אחר מן המסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' הוצגה על ידו כהוכחה לריבוי התצורות השונות שידעו חיבורי ספרות ההיכלות למן מסירתם הקדומה.⁴¹ ואולם דא עקא, מן הממצא הקדום הזה משתקפת לאמתו של דבר תופעה אחרת – החורגת הרבה מעבר לתנודתיות של 'מיקרופורמים' [=יחידות טקסט מוגבלות] בתוך 'מאקרופורמים' [=גרסאותיהם של חיבורים שלמים] בתולדות המסירה. רוצה לומר, השוואת מסירתם של הטקסטים המקבילים במגילה הקדומה מחד גיסא ובכתבי היד של 'היכלות רבתי' מאידך גיסא מגלה הבדלים יסודיים הן במקום קיבוצם והן בסדר הפנימי של סעיפים קצרים (או פסקאות) – תופעה שאין לה אח ורע בנוף המסירה של חיבור זה לגרסאותיו מימי הביניים ואילך.⁴² ולא הבדל בהרכב הפנימי של 'מאקרופורמים' לפנינו, כי אם שני חיבורים נבדלים שבכל אחד מהם שולבו סעיפים קצרים בדרך שונה לגמרי, כאבני בניין דומות המשמשות לבנייתם של שני מבנים שונים.

ניסיון אחר – להצביע על תלות בין מצב הטקסט במגילה הקדומה לבין הקטעים המקבילים ב'היכלות רבתי' – הציע ג'יימס דאוילה, שבחן שתי אפשרויות: (I) שההמנונים במגילה ניטלו מתוך גרסה של 'היכלות רבתי' וקובצו יחדיו בסדר חדש, אולי לשם שימוש ליטורגי; (II) שהחומר במגילה משקף חומר גלם קדום שחלקו נערך בסדר אחר ב'היכלות רבתי' – אפשרות שהוא הסתייג ממנה בטענה שאין

40 כך החל במאמרו החלוצי הבא: Peter Schäfer, "Handschriften zur Hekhalot-Literatur," *Frankfurter Judaistische Beiträge*, 11 (1983): 113–193 (וראו עוד מחקרים אחרים הנרשמים בהערות הבאות). השערה זו נועדה מעיקרה להסביר את ההבדלים הרבים בתצורתן של גרסאות שונות של כתבים ב'ספרות ההיכלות' בכתבי היד ובייחוד את הימצאותן של חטיבות טקסטואליות שלמות רק בחלק מן הגרסאות (הבדל הבולט אל העין בהצגתן של גרסאות שונות באופן סינופטי). מחקרים רבים הוקדשו לביקורת השערתו האמורה של שפר, ולא נמנה כאן את כולם. דיון עדכני בסוגייה זו ראו: Michael D. Swartz, "Three-Dimensional Philology: Some Implications of the Synopse zur Hekhalot-Literatur," in *Envisioning Judaism*, 1 (note 31 above), 529–550, וספרות המחקר הנסקרת והנרשמת שם.

41 שפר, *Geniza-Fragmente* (לעיל הערה 37), עמ' 9–11; ושוב בשורה של מחקרים שהוקדשו לתעודה זו: Peter Schäfer, "Tradition and Redaction in Hekhalot Literature," *Journal for the Study of Judaism*, 14,2 (1983): 176. ההיכלות, הקונגרס העולמי למדעי היהדות, 9, ג (תשמ"ה), עמ' 90; הנ"ל, 'תחומה של ספרות העריכתית של ספר היכלות רבתי', דברי הכנס הבינלאומי לתולדות המיסטיקה היהודית, 1 (תשמ"ז), עמ' 12–1; הנ"ל, *Hekhalot-Studien* (לעיל הערה 5), עמ' 63–74. אף מאפיינים ייחודיים בגרסאות שנשתמרו במגילה, שבהם אפשר לדבר שפר לזוהת סממני קדמות – כגון מציאותן של סיומות קדושה החסרות מן המסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' מימי הביניים – לא הוצגו בידי שפר כראיות למקוריותם היחסית של הנוסח, הסדר והמבנה של תעודה קדומה זו.

42 ויש להעיר בעניין זה, שאיבהירות מצויה כבר בשיתוף השם הניבט משימוש של שפר במונח 'מיקרופורם' הן לתיאור מגבשי טקסט יציבים וארוכים יחסית, שאורכם הממוצע הוא כשל פרוקים, הן לתיאור קטעים קצרצרים באורך של פסקה או סעיף, שהיה ראוי לטבוע מונח אחר לשם אפיונם ולשם הבחנתם מיחידות יותר נרחבות המורכבות ממגבש קטעים קצרצרים כאלה.

ראיה בעדה.⁴³ כפי שיתברר להלן, בחינה מחודשת של החומר שבמגילה ושל סדרו תומכת דווקא באפשרות אחרונה זו, דהיינו שהשריד הקדום שבגניזה משמר תצורה טקסטואלית מקורית אשר התפצלה מאוחר יותר ונערכה, וזאת כחלק מתהליכי ההתגבשות והעריכה של אב הטיפוס של החיבור 'היכלות רבתי'.

כדי לבסס הצעה זו נידרש לשתי שאלות עיקריות: האחת – מהו ההקשר שבו הופיעו הקטעים הללו בשריד מן הגניזה? כלומר מה אפשר ללמוד על הקטעים שהופיעו במגילה לפני החומר שפוענח עד כה ואשר בלו ונקרעו ולא שרדו בידינו? והשנייה – כיצד אפשר להסביר את סדרן הייחודי של הפסקאות במגילה (בהשוואה לכתבי היד של 'היכלות רבתי') והאם אפשר עוד לברר את ההיגיון שבבסיסו? נעיר, שנתיבות הדיון במחקר זה יוצאות מנקודת ההנחה המבכרת מבט בלתי תלוי בשרידיה של 'ספרות ההיכלות' מן הגניזה, כצוהר לבירור פרקים עלומים בתולדות גיבושה והתקבלותה של ספרות זו בטרם נפוצה למרחבים אחרים ובייחוד לארצות אירופה.⁴⁴

ב.1. מבנה השריד מן המגילה T-S. K 21.95.S – חלוקה ומספור של כל הפסקאות הניתנות לתיעוד

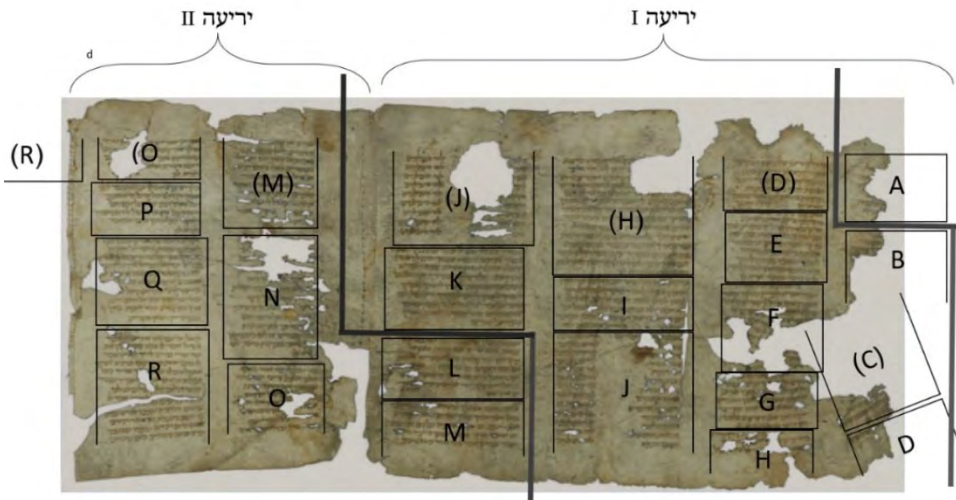
ההקבלות בין הפסקאות מן המגילה שפוענחו בעבר לבין הסעיפים המקבילים בחיבורים אחרים (בעיקר ב'היכלות רבתי') נרשמו בעבר כפי הופעתן ב'סינופסיס לספרות ההיכלות'.⁴⁵ ואולם מכמה טעמים – ובראשם ההבדלים בנוסח הסעיפים המקבילים ובייחוד בתיחומם – יש ערך במבט בלתי תלוי על מבנה הפסקאות ששרדו במגילה. בתרשים הבא מוצגים שרידיהן של שתי היריעות מן המגילה, כשכל פסקה

43 דאווילה, "Prolegomena" (לעיל הערה 5), עמ' 218. כן ראו: Michael D. Swartz, *Mystical Prayer in Ancient Judaism: An Analysis of Ma'aseh Merkavah* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1992), 213

44 ונזכיר בסוגיה זו בייחוד את המחקרים הבאים: Reimund Leicht, "Some Observations on the Diffusion of Jewish Magical Texts from Late Antiquity and the Early Middle Ages in Manuscripts from the Cairo Geniza and Ashkenaz," in *Officina Magica: Essays on the Practice of Magic in Antiquity*, ed. Shaul Shaked (Leiden: Brill, 2005), 213–231; ג' בוחק, 'היכלות גנוזים: לקראת שחזור חיבור היכלות לא ידוע מגניזת קהיר', תרביץ, פב (תשע"ד), עמ' 407–446; הנ"ל, 'קטעים חדשים מספרות ההיכלות מגניזת קהיר', ג' בוחק, ר' מרגולין וישי רוזן-צבי (עורכים), מיתוס, ריטואל ומיסטיקה: מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תל אביב תשע"ד (תעודה, כו), עמ' 665–669; הנ"ל, "Observations" (לעיל הערה 31).

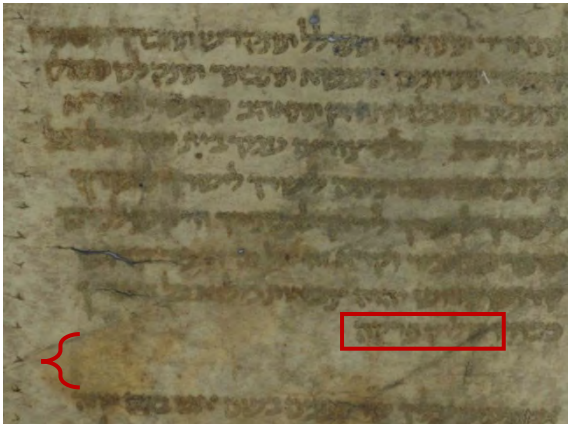
45 שפר, *Geniza-Fragmente* (לעיל הערה 37), עמ' 10–11; ושוב אצל הנ"ל, "The Hekhalot, Genizah" (לעיל הערה 38), עמ' 183–185.

שהובחנה בידי הסופר באמצעות הזחה קלה של השורה הראשונה או על ידי הותרת מרווח באורך שורה אחת (צזורה) – מסומנת באות משל עצמה (R–A):

איור 1 • T.-S. K 21.95.S במספור חדש של הפסקאות

במקרה אחד בלבד (C§) אני מציע לקבוע מעבר פסקה בלא עדות הכרחית מן השריד עצמו, אלא על יסוד שחזור מסתבר של גבולות הפסקאות B § ו-C §, שמהן על פי הצעתנו שרדו רק הפתיחה והסיום (בהתאמה). בסך הכול אפשר להבחין ב-18 פסקאות שנשתמרו בחלקן או בשלמותן (הפסקה הקטועה האחרונה R § חסרה בוודאות בסופה) [רישומן המדויק ראוי להלן].

איור 2 • לשון 'סליק פרקה' בחתימת K § ולאחריה רווח מוגדל בין השורות לפני תחילתו של הפרק הבא

נוסף על כך סומנו בתרשים בקווים מעובים המעברים בין הפרקים במגילה. המעבר השני סומן על יסוד הלשון 'סליק פרקה' שבאמצע העמודה הרביעית (=בתום K §; וראו איור 2), אשר כפי שצוין

בעבר מציין את סיומו של פרק.⁴⁶ ואילו המעבר הראשון, שלא זוהה עד כה, התגלה

בעקבות פענוח השוליים הימניים של המגילה, ובהם העמודה הראשונה אשר בלטה כמעט לחלוטין. בסוף הפסקה A §, ובראשה שש שורות בליות ברובן, אפשר לזהות את התיבה 'פרקה' בשמאל השורה, וסביר להניח שלפניה עמדה התיבה 'סליק', לציון סיום הפרק, כפי שיוכל להעיד גם רווח בין שורה שלמה שהונח לאחר מכן ואפשר עוד לזהותו (ראו איור 3).

איור 3 • לשון 'סליק' פרקה בחתימת A §
ולאחריה רווח מוגדל בין השורות לפני תחילתו של הפרק הבא

למעשה אפשר לקבוע כיום כי במגילה שרדו חלקים מ-3 (או אף 4) פרקים רצופים: A § (I) עמדה במקורה בסיומו של פרק אחד, שמרביתו עמדה כנראה בעמודותיה

איור 4 • לשון חתימה בסוף Q §
ולאחריה רווח מוגדל בין השורות לפני
תחילתו של עניין חדש

של היריעה הקודמת שאבדה; (II) K-B§§ הן 10 סעיפיו של פרק נוסף שגבולותיו ידועים בבירור; (III) ב L § נפתח פרק אחר, אשר על יסוד שיקולי תוכן אפשר לקבוע את סופו לאחר Q §, פסקה הנחתמת במטבע החתימה 'ברוך חכם הרזין ואדון השרים' (אף כי בסופה לא נוספה הלשון 'סליק פרקה'), שגם לאחריה הונח רווח מוגדל; (IV) R § ('שאל רבי עקיבה את רבי אליעזר הגדול' וכו'), פסקה שפתיחתה מבשרת את ראשיתו של עניין חדש (וראו איור 4). חשיבותם של הממצאים הפארא-טקסטואליים הללו אינה מתמצה רק בשרטוט גבולותיו הפנימיים של השריד הקדמון מן המגילה, אלא היא מתרחבת

גם לכלל ההערכה שהמקטע ששרד השתייך במקור לחיבור נרחב יותר.⁴⁷ עינינו הרואות, שחיבור זה, שרק חלק ממנו מתועד במגילה – ואשר שמו, הרכב חלקיו וגבולותיו אינם ידועים עוד – חולק לפרקים ולסעיפים, כדרך שבה נפוצו מאות שנים

47 והשוו בעניין זה דבריו הנכוחים של שפר, "The Hekhalot Genizah" (לעיל הערה 38), עמ' 184.

מאוחר יותר (במזרח ולאחר מכן גם באירופה) גרסאותיו של 'היכלות רבתי' (ושל חיבורים אחרים מ'ספרות ההיכלות') בחלוקה לפרקים ובהפרדה בין פסקאות.⁴⁸

ב.2. זיהוי שרידי הפסקאות שבראש המגילה T.-S. K 21.95.S וגילוי הקשרם המלא של ההמנונים

כאמור לעיל שוליה הימניים של המגילה הקדומה נפגמו מאוד. התיבות הספורות שנותרו בקצה התחתון של העמודה הימנית כוללות שורה אחת מראשיתה של הפסקה שבראש העמודה השנייה (§ D) אשר בעזרת המשכה בראש העמודה הבאה זיהה שפר את מקבילתה עם הפסקה § 95 שבתחילת 'היכלות רבתי'.⁴⁹ מעל שורה זו שרדו חלקיהן של 3 שורות נוספות מפסקה אחרת המסתיימת בלשון קדושה (§ D), ואשר כפי שציין שפר יש לה הקבלות בסופם של שני המנונים שונים על כיסא הכבוד: § 94 ו- § 154.⁵⁰ בעזרת שתי ההקבלות גם יחד אפשר להציע שחזור של כ-7 שורות לערך שעמדו לפני חתימת ההמנון § D, שבלו כליל (הצעת השחזור ראו להלן בנספח).⁵¹ בדומה לכך, בעזרת התיבות וחלקי התיבות ששרדו בסופי השורות בפסקאות שבראש העמודה (§ A ו- § B), תיבות שלא פוענחו עד כה במחקר, אפשר לאתר הקבלות מלאות בגרסאות 'היכלות רבתי' מימי הביניים. כך אפשר לזהות ב- § B כמה מילות מפתח כגון [] פתח, [] תפלל שר, [] תתאדר, [] בלח תתלום, הלכותות מפתחה של הפסקה § 306 שנידונה לעיל; ואילו התיבות ב- § A שבראש העמודה

- 48 דיון נרחב בסוגייה זו אני מקווה להקדיש במחקרי הנזכר לעיל הערה 4.
- 49 שפר, *Geniza-Fragmente* (לעיל הערה 37), עמ' 10; והנ"ל, "The Hekhalot Genizah" (לעיל הערה 38), עמ' 183.
- 50 כך ציין בשני מחקריו הנזכרים בהערה הקודמת. בדמיון בין חלקה השני של § 154 לבין חלקה העיקרי של § 94 הבחין כבר המעתיק הקדמון שקיצר את העתקתו של ההמנון ב- § 154 והניח במקומו לשון הפנייה אל נוסחם השלם של הדברים לעיל ב- § 94. בסינופסיס לספרות ההיכלות (לעיל הערה 6), עמ' 66–69, לשון הקיצור מצויה במקומה המקורי (בסוף § 154) רק בטור השישי (V228), בעוד שמקומה בראש § 156 בטורים השני והחמישי (O1531 ו-D436) או בפיצול בין סוף § 154 לראש § 156 משקף שגיאת סופרים שנגרמה עקב פענוח שגוי של לשון הוראת הקיצור והעברתה לראשיתו של הסעיף הבא. הטור השביעי בסינופסיס (B238) משמר את הנוסח המלא שקוצר. עוד צוינה בסינופסיס (עמ' 68 וכן עמ' 44) הכפלתו של § 95 ב- § 155, ואולם הכפלה זו מתועדת אך ורק בנוסחו הנרחב והייחודי של כ"י N8128 (שנרפס בטור הראשון בסינופסיס ונכפה כמכתב הסדר למהדורת 'היכלות רבתי') ויש אפוא לראות בה תכונה ייחודית – ולמעשה סממן איחור נוסף – המאפיינת את נוסחו המוכחן של כתב יד זה, תכונה שהורתה כפי הנראה בפתחה לא מבוררת של הקיצור הנזכר. על סממניו הייחודיים והמאוחרים של כתב יד זה ראו בייחוד: Klaus Herrmann & Claudia Rohrbacher-Sticker, "Magische traditionen der New Yorker hekhalot-handschrift JTS 8128 im Kontext ihrer Gesamtedaktion," *Frankfurter Judaistische Beiträge*, 17 (1989): 101–149; Klaus Herrmann & Claudia Rohrbacher-Sticker, "Magische traditionen der Oxforder hekhalot-handschrift michael 9 in ihrem verhältnis zu Ms. New York JTS 8128," *Frankfurter Judaistische Beiträge*, 19 (1991–1992): 169–183.
- 51 למעשה כפי שיתברר להלן כמה ראיות חיצוניות תומכות בסברה שהקטע המקורי היה אמנם דומה יותר ל- § 94 מאשר ל- § 154, אף כי לא היה זהה גם לו, ואם כך אפשר אף להרחיב את שחזורי המשוער בכמה שורות נוספות.

מתאימות לפסקה סמוכה ב'היכלות רבתי': § 304 (וראו להלן). למעשה אלה הם שני הקטעים היחידים בכל כתבי ספרות ההיכלות המוכרים מכתבי היד מימי הביניים ואילך שתואמים התאמה מלאה לתיבות וחלקי התיבות אשר שרדו בשורות אלה שבראש המגילה.⁵² נציג תחילה פענוח של תיבות אלה בלוויית הצעה לשחזורן:⁵³

1	[[[? ? ? ? ?]]] אמר רבי ישמעאל ⁵⁴
	[אשרי מי שזכות אבותיו מסייעת]
A §	[וצדקת יולדיו עומדת לו וי]היה
[§ 304]	[משמש בתג זה ובהותם ז']ה
5	[ויהיו נזקקים לו וה]וא מלתגאה
	[בגאותה שלתורה סליק] פרקה
	[אמר רבי ישמעאל מה י]פתח
	[[[? ? ? ? ?]]] אדם קודם שי]תפלל שר ⁵⁶
10	[תורה כיון שעמד יאמר ⁵⁷] תתאדר
	[[[? ? ? ? ?]]] תשת ⁵⁸ ב]ח תתוומם
	[תתנשא ⁵⁹ מלך מפואר כי על כס רם]
B §	[ונשא נורא ומבוהל אתה שוכן]
[§ 306]	[בחדרי היכל גאווה משרתי]
15	[כסאך מבוהלין ומזיעין ערבות]
	[הדום רגליך בכל יום בקול רנה]
	[וברעש זמרה והמון שירה כדבר]
	[שנאמר וקרא וגו' ⁶⁰]

- 52 אמנם רוחב העמודות במגילה אינו קבוע, אך אומדן רוחבה של העמודה הראשונה מבוסס על שורותיה האחרונות שמצב שימורן טוב יותר.
- 53 השלמת הנוסח ע"פ כ"י מילנו B 54 Sup (ברנהיימר 52) והשוואתו לכ"י בודפשט A 238 (וראו לעיל הערה 14).
- 54 לעומת זאת במסירה של 'היכלות רבתי' נוסף כאן משפט שלם: 'כך אמר ר' עקיבא משום ר' אליעזר הגדול' (הנוסח ע"פ כ"י מילנו B 54 Sup).
- 55 הצעת שחזור: 'ויאמר' (אינו מתועד במסירה של גרסאות 'היכלות רבתי' [§ 306]).
- 56 בכ"י בודפשט A 238 / כ"י מילנו B 54 Sup: 'סוד' והוא כפי הנראה שגיאת סופר בשורש הענף וראו לעיל הערה 12.
- 57 בכ"י בודפשט A 238 / כ"י מילנו B 54 Sup: 'אומר' והעדפנו לשחזור ע"פ המסירה בכתבי יד מענפים אחרים (למשל כ"י אוקספורד Mich. 9, [נויבאוואר 1531], דף 237).
- 58 כאן כפי הנראה נכתבו שני פעלי שבח ורוממות נוספים כגון תהדר, תהלה, תתברך, תתפאר וכיו"ב (ואם 'תתנשא' הוא אחד מהם אזי יש לגרעו מן השחזור בשורה הבאה). בכל המסירה של גרסאות 'היכלות רבתי' (§ 306) הנוסח כולל שלושה פעלי שבח ורוממות בלבד 'תתהדר תתוומם תתנשא', ואולם במגילה מתועדת נוסחה יותר עשירה.
- 59 על שחזור של תיבה זו ראו לעיל ההערה הקודמת.
- 60 וקרא וגו': הסימט הותאמה כאן לנוסחאות הקדושה בכל ההמנונים ביתר המגילה. לעומת זאת במסירה של גרסאות 'היכלות רבתי' בא תחת מלים אלה המשך הפסוק: 'קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבוד' (בשלמותו או בקיצור).

שחזור זה מלמדנו כמה דברים על החומר שבמגילה:

ראשית, הממצא המשמעותי ביותר הוא גילוי הפתיחה המקורית של המקטע הראשון במגילה (הכולל בעיקר המנוני שבח ותפילה) ובה לשון ההנחה הנמסרת מפי ר' ישמעאל והמוכרת מ § 306א. פתיחה זו מגלה כי המקטע כולו אינו אלא מחרוזת ארוכה של המנונים וקטעי תפילה המיועדים לאמירה 'קודם שיתפלל שר תורה', דהיינו לפני קביעתו של "מדרש" שר תורה בתפילות היום, שנזכרה לעיל. וחשיבות רבה יש לעובדה, שההמנון § 306א וההנחה שבראשו מופיעים כאן בפתחו של המקטע, ולא כסרח העודף בסופו (כבכל המסירה שלו בסמוך להיכלות רבתי' המוכרת החל מימי הביניים).⁶¹

שנית, לאור שחזור זה יוצא, שהמגילה שימרה בפנינו בהקשר אחד – אך לא בסמיכות – את שני המנונים § 306א (B §) ו- § 306ב ('מי לא ירומם' וכו'; E §) – שתי הפסקאות שהוצע לעיל להפרידן זו מזו. במחרוזת ההמנונים שבמגילה אין הן מולחמות זו לזו בצורה מאולצת ולא חוצצת ביניהן לשון ההנחה המלאכותית 'וישיבע', וגם אין הן ניצבות לבדן כפתיח לתפילת שר תורה, אלא עומדות הן בצד המנונים וקטעי תפילה אחרים.⁶²

שלישית, עניין מיוחד יש גם בזיהוי השורות הקודמות, שש השורות הראשונות בעמודה, החותמות את הפרק שסופו מתועד כאמור בראש השריד במגילה. גם עתה מדובר בפסקה המוכרת ממרבית המסירה של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך: סימנה ב'סינופסיס לספרות ההיכלות': § 304, ומקומה שם בצמוד לסיפור המעשה ב- § 305 ובין סוף הוראות ההשבעה (§ 303) לבין הסעיף § 306 (לשני חלקיו).⁶³ עניינה של הפסקה § A בשבחי של אדם המשתמש בהצלחה 'בתג זה

61 טענה זו תוצג בהרחבה להלן.

62 אף לשון ההנחה 'ויאמר' המתועדת בראש § 306ב בגרסאות 'היכלות רבתי' אינה מופיעה כאן, וההמנון כלול ברצף ארוך של המנונים הנסמכים כפי הנראה על הנחה הפותחת משם ר' ישמעאל שבראש § 306א.

63 תיעודו הקדום של § 304 בסמיכות ל § 306א עשוי גם הוא ללמד משהו על מתכונת הסיום של פרקי שר תורה בגרסאות 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך. § 304 – ועמו § 305 ('אמר ר' ישמעאל נעשה דבר זה על ידי ר' אליעזר ונענה') – מופיעים במרבית ענפי הנוסח של החיבור לפני § 306, פרט לענף הנוסח שאליו שייכים כ"י אוקספורד Mich. 9 (נויבאואר 1531), כ"י פילדלפיה 436 וכ"י מינכן Cod. hebr. 40. הימצאותה של פסקה מקבילה במגילה מן הגניזה תוכל לתמוך באפשרות שמדובר בפסקאות ששוקעו בחיבור במועד שקדם (או במועדים שקדמו) למסירה האירופית מימי הביניים, ואחר הוחסרו באופן פרטי בענף הנוסח הנזכר (ואפשר שבזיקה לכך בענף המסירה הנזכר הופרד § 306 הפרדה משונה מסוף הפרק האחרון בחיבור והוצב כסרח העודף בין הפרק האחרון לבין חתימת החיבור). אמנם בכ"י בורפוש A 238, עמ' 188, שתי הפסקאות § 304–305 סומנו בבירור כ'תוספת' (הסימון משורבב בוגף הטקסט) וכדרך שמצינו בכתב יד זה ביחס לשרבובים אחרים בחיבור (וראו שם, עמ' 186 ועמ' 187). ואולם בניגוד לשרבובים האחרים בכתב יד זה, שאינם משולבים כסעיפים ממוספרים בחיבור, הרי שהפסקאות § 304–305 קבועות ומנויות בו ברצף הסעיפים בפרק (ל-ו, ח); לפיכך סביר להניח שהציון 'תוספת' נוסף בידי מגיה קודם בשלשלת המסירה שהשווה את הנוסח שעמד לפניו לכתב יד הנמנה עם ענף הנוסח שאליו שייך כ"י פילדלפיה 436 (שבו כאמור הקטע חסר), נוסח ששימשו בוודאות לצרכי הגהה – וגם היעדרו של הציון 'תוספת' מהסתעפות אחרת בענף זה יוכיח; וראו: כ"י מילנו B 54 Sup, דף 82ב (והשוו לעומת זאת שם, דף 81ב–82א).

ובחותם זה', המוסבים במסירה המוכרת של 'היכלות רבתי' על השבעת השרים בחותם (§§ 300–303). בצירוף העובדה שהפסקה שלאחר מכן במגילה (B§), הפותחת פרק חדש, פונה להצגת ההמנונים הנלווים לקריאת שר התורה בתפילה, הרי ייתכן שבידיעה או ביריעות הקודמות שלא שרדו מן המגילה, עמדו לפני גרסאותיהם של קטעים ידועים אחרים מחטיבת שר התורה, כגון ההנהגות המקדימות (§ 299), נוסחאות ההשבעה §§ 300–303 או אף מדרש שר תורה עצמו (§§ 281–298).⁶⁴ ברור ומובן, שכל הצעה לזיהוי קטעי המגילה שלא שרדו כלל – לא תצא לפי שעה מגדר ההשערה; אך עצם ההנחה שקטעים אלה כללו דברים מענייני 'שר תורה' זוכה לתימוכין מפרטיה של הצעת הפענוח החדשה.

ב.3. רישום הפסקאות שזוהו במגילה לאור הפענוח החדש

בעזרת פענוח השורות המקוטעות שבראש השריד מן המגילה T-S. K 21.95.S התגלה כאמור הקשרם של ההמנונים ושל קטעי התפילה האחרים שבמגילה: מחזרות ארוכה של המנונים הנאמרים בסמוך לתפילת שר התורה, דהיינו לפני הדקלום החזרתי של המדרש הארוך על שר התורה ובסמוך להשבעת המלאכים הנלווית לו. פיצולו של הקטע § 306 לשתי פסקאות מובחנות, שהתבסס לעיל על ניתוח טקסטואלי ותוכני, זוכה עתה לאישוש מן הפענוח המלא של שרידי המגילה (B§ ו- § E). ממצא זה ממחיש את הערך שבמבט המבני על שרידים אלה באופן שאינו תלוי בתיחומם של הקטעים המקבילים שנשתמרו בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי'. בדומה לכך השוואה מדוקדקת של הפסקאות שהועתקו במגילה למקבילותיהן ב'היכלות רבתי' מגלה מקרים נוספים של הבדלים בתיחום.⁶⁵ נרשום תחילה באופן

וכ"י אוקספורד, ספריית קולג' כרייסט צ'רץ' 198 (נויבאואר 2456), דף 198, דף 250. על סיפור המעשה על ר' אליעזר [הגדול] ב- § 305 ראו: א' גרינולד, 'קטעים חדשים מספרות ההיכלות', תרביץ, לח (תשכ"ט), עמ' 363–364. הערה לשורה 21; הנ"ל, "ראויות יחזקאל": מהדורה ביקורתית ופירושו, טמירין, א (תשל"ב), עמ' קו–קז. הערה 13; בושתן, *From Martyr to Mystic* (לעיל הערה 3), עמ' 278. עוד יצוין שבסוף השריד שבמגילה מופיע תחת הסיפור הזה סיפור אחר על חכמים אלה (§ R), שגרסה אחרת שלו נשתמרה בחיבור קצר על שר הפנים (§ 623 בסיופסיס לספרות ההיכלות).

ואין צריך לומר שלאור הבדלי הסדר הניכרים בין המגילה לבין הסעיפים המקבילים ב'היכלות רבתי', כל הצעה בנושא זה תיוותר בגדר השערה.

בתיאור ההבדלים בין המגילה שבגניזה לגרסאות 'היכלות רבתי' מימי הביניים הצביע שפר על 5 מקרים שבהם ההמנונים שבמגילה נחתמים בנוסחת קדושה ('כדבר שנאמר וקרא וגו' [יש' ו 3]) אשר אין לה הקבלה בכתבי היד של 'היכלות רבתי': § 272, § 270, § 269 ו- § 276 (פעמיים) [רישומם על פי סדר הפסקאות במגילה]; שפר, *Geniza-Fragmente* (לעיל הערה 37), עמ' 10–11; הנ"ל, "The Hekhalot Genizah" (לעיל הערה 38), 183–185. ואולם כפי המתברר, בשלושה מבין חמשת המקרים, היעדרה של נוסחת הקדושה כרוך בהבדלים יותר משמעותיים בתיחום הפסקאות: § 272 וכן שני חלקיו של § 276. אשר ל § 269 יש להעיר, שבנוסח הייחודי שבכ"י לידן Or. 4730, דף א65 (ובכ"י ירושלים, מכון בן צבי 227, דף א32) נשתמר שריד מנוסחת קדושה בסופו של סעיף זה (נחתם במילים: 'לכך נאמר מלוא כל הארץ כבודי'). תופעה זו ידועה מקטעי המנונים נוספים כפי שימורם בנוסח ייחודי זה, וראו למשל לשונות הסיום בסעיפים הבאים: יא, (= § 173) – כ"י לידן, דף 359; יב, (= § 192) – שם, דף 60.

מלא ומדויק את כל הפסקאות הניתנות לזיהוי, תוך תיאור גבולותיהן הייחודיים (מהדורת שחזור חדשה לשרידי המגילה מוצגת בנספח):⁶⁶

מס' הפסקה	גבולות הפסקה (עמודה ושורות)	ההקבלה ב'היכלות רבתי'	הערות על מצב השימור והערות על הנוסח ועל התיחום בהשוואה למסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' לגרסאותיו
A	א: 1–6	§ 304	הפתיחה שרדה בחלקה ('נאמר רבי ישמעאל'); בסיום: 'סליק' פרקה
B	א: 8–?	§ 306 א	הפתיחה שרדה בחלקה ('נאמר רבי ישמעאל' [?] מה יפתח'); הסוף חסר
C	א: ?–35	§ 94 (או § 154) ⁶⁷	ההתחלה חסרה; הסיום שרד בחלקו ('נאמר יוצא' רך אתה מספר כדב'ר שנאמר קלקל וגו')
D	א: 36 – ב: 6	§ 95	הפתיחה שרדה בחלקה ('משיב'ה ושר'י'ה) שליום ויום] מיגילה ורינה שלעיתים ועיתים [...] כדבר שנאמר וקרא וגו';
E	ב: 6–15	§ 306 ב	
F	ב: 16–26	§ 271	פגום בחלקו;
G	ב: 27–33	§ 272 א	פגום בפתחו; נחתם בנוסחת קדושה: 'כדבר שנאמר וקרא וגו'; הבדל בתיחום בהשוואה למסירה המאוחרת;
H	ב: 34 – ג: 14	§ 272 ב–273	פגום בחלקו הראשון; הבדל בתיחום בהשוואה למסירה המאוחרת; חסרות מילות השבח 'אתה הוא בוחן כליות ובוחר אמונים' המתועדות במסירה המאוחרת
I	ג: 15–20	§ 270	נחתם בנוסחת קדושה: 'כדבר שנאמר [ו]קרא וגו'
J	ג: 20 – ד: 9	§ 275	

66 לרישום חלק מן הפסקאות בעבר ראו ספרות המחקר הנרשמת לעיל הערה 37 והערה 38.
 67 לאור זיהוי הפסקה הבאה § D עם § 95 נוכל להניח ש § C היתה דומה בנוסחה ל- § 94. ואולם מטעם דומה נוכל לטעון כי היות שהפסקה שלפניהן (§ B) וזהה עם § 306 א – המחזיק המנון הדומה ל § 153 – יש היגיון בזיהויה של C דווקא עם § 154.

K	ד: 11–19	~274 §	הבדלי גרסה משמעותיים בלשונות השבח בהשוואה לגרסאות במסירה המאוחרת; בסיום: 'סליק פרקה'
L	ד: 21–27	~501 §	נוסחה להשבעת שר הפנים; חלקה הראשון מוכר בנוסח אחר מלקט השבעות בשמות ⁶⁸
M	ד: 29 – ה: 10	---	פגום בחלקו; קטע שאינו ידוע לפי שעה ממקום אחר ועניינו הראשי: הזכרת השם שנגלה למשה; לאחריו בקשת מחילה מן האל
N	ה: 13–25	269 §	פגום בחלקו; נחתם בנוסחת קדושה: 'כדבר שנא וקרא וגו';
O	ה: 27 – ו: 5	276 § _a	פגום בחלקו; נחתם בנוסחת קדושה: 'נְכַדְבָּר שְׁנֵאמַר' וקרא וגו'; הבדל בתיחום בהשוואה למסירה המאוחרת
P	ו: 6–11	276 § _b	נחתם בנוסחת קדושה: 'כדבר שנא וקרא וגו'; הבדל בתיחום בהשוואה למסירה המאוחרת; חסרות מילות השבח 'כמה שאין יכול לדמות אלף' וכו' המתועדות בגרסאות שונות במסירה המאוחרת
Q	ו: 12–21	277 §	פגום בחלקו; נפתח: 'ויקרא ויאמר'; בחתימה: 'ברוך יי' חכם הרזין ואדון השרים'
R	ו: 23–34	~623 §	מעשה בהשבעת 'שר שרי שרים'; מוכר בנוסח אחר מלקט טקסטים אחר על שר הפנים ⁶⁹

כאמור לעיל בסך הכול נשתמרו במקטע הקצר שבמגילה שרידים מ-18 פסקאות, שמרביתן מוכרות בדמיון רב מן המסירה של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך,

68 השבעת שר הפנים שבראש L קרובה לנוסח ההשבעה ב § 501 בלקט ההשבעות בשמות שנכלל בסינופסיס לספרות ההיכלות (והשוו העתקתו בלקט אחר ב § 542 בכ"י מינכן Cod. hebr. 22).

69 הוהדר בסינופסיס לספרות ההיכלות: § 623.

להוציא 3 פסקאות: סיפור המעשה ב- R § ונוסחת ההשבעה ב- L §, שכל אחד מהם ידוע בגרסה שונה במקצת מחיבורים קצרים אחרים המתועדים בכמה כתבי יד בימי הביניים;⁷⁰ וקטע התפילה הייחודי M § אשר לפי שעה אינו ידוע כלל ממקום אחר.⁷¹ כמעט כל יתר הפסקאות – המוכרות בהבדלים קלים מן המסירה של 'היכלות רבתי' לגרסאותיו – מרוכזות שם כאמור בשני מקומות עיקריים: (I) לקט ההמנונים § 269–277, הנמצא לפני היחידה שר תורה והנחתם במטבע הברכה 'בא"י חכם הסתרים הרזים ואדון הסתרים';⁷² ו- (II) המנוני הסיום שלאחר היחידה שר תורה ו- § 306א–306ב). לעומת זאת בשרידי המגילה כל קטעי ההמנונים הללו סמוכים יחד ומכונסים במקום אחד, כש- § 306א והוראת הפתיחה שבראשה – בראש, ו- § 277 ומטבע הברכה שבסופה – בסוף.

אם כן המתכונת הניבטת משרידי המגילה שימרה סדר יותר הגיוני, שבו לשון הפתיחה ניצבת בפתחה של יחידת התפילה ואילו מטבע הברכה מופיעה בחתימת היחידה. לפי הצעה זו, פיזור הקטעים במקומות שונים בכתבי היד של 'היכלות רבתי' משקף מצב נחות ואף משובש בהשוואה לתצורתה של המגילה הקדומה. נעיר עוד, שהעובדה שרוב ההמנונים המקבילים למגילה כונסו ב'היכלות רבתי' באופן טכני, דהיינו במעין לקט הנספח בסופו של החיבור (§ 269–277) נתמכת גם בהימצאותה בסמוך של מחזרות אחרת של המנונים (§ 251–257 + § 268), שגם בה מצינו הוראת פתיחה בראש וכן מטבע חתימה זהה בסיום: 'בא"י חכם הרזים אדון הסתרים אמן אמן'.⁷³

4. ההבדלים בתיחום ההמנונים במגילת הגניזה בהשוואה למסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי'

השוואת קטעי ההמנונים במגילה למקבילותיהם ב'היכלות רבתי' מגלה – לבד מן ההבדל הניכר בסדרן הפנימי היחסי של הפסקאות (וראו על כך להלן) – גם הבדל בלשוניות החתימה. כמה מן ההמנונים במגילה נחתמים בלשוניות קדרושה ('ע"פ י ו 3), שאינן מופיעות בפסקאות המקבילות בכתבי היד של 'היכלות רבתי'.⁷⁴ ב-3 מבין 5

70 וראו לעיל ההערות 68, 69.

71 וראו עוד להלן הערה 95.

72 הנוסח כאן ככ"י בודפשט A 238. על נוסחה זו ב'היכלות רבתי' ובכתבים אחרים בספרות ההיכלות והמרכבה ראו: Margarete Schlüter, "The Eulogy Chakham ha-Razim va- Adon ha-Setarim in Hekhalot Literature," *International Conference on the History of Jewish Mysticism*, I (1987): 95–116.

73 הנוסח ע"פ כ"י בודפשט A 238, עמ' 179. בענף הנוסח הייחודי שבכ"י לידן Or. 4730, דף 64א (ובכ"י ירושלים, מכון בן צבי 227, דף 31א), נשתמר בראשה של מחזרות המנונים זו הכינוי 'שיר הכסא'. ענף זה שימש כפי הנראה יסוד להוספתו של הכינוי 'שיר כסא' בענף הנוסח שאליו משתייך כ"י וטיקן ebr. 228, דף 82ב. יציין עוד, שסעיף § 268 הוא המשכו הישיר של § 257 בכל מסורת הנוסח של 'היכלות רבתי' מימי הביניים, פרט לכ"י ניו יורק 8128, שנבחר כידוע ככתב היד המוביל ב'סינופסיס לספרות ההיכלות', ורק בו מתועד בתוך המקטע § 258–267; וראו בעניין זה: Klaus Herrmann, "Re-written Mystical Texts: The Transmission of the Heikhalot Literature in the Middle Ages," *Bulletin of the John Rylands University Library*, 75 (1993): 108–109.

74 וראו לעיל הערה 65.

המקרים הללו התגלו גם הברלים משמעותיים בתיחום הקטעים בהשוואה למסירה המאוחרת:

1. G § ו-H § = במגילה אלה הן 2 פסקאות מובחנות שמפרידה ביניהן נוסחת קדושה, בעוד שבמסירה המאוחרת הן "נדבקות", כך ש-G § מצוי ב-272 § ואילו H § מופצלת בין § 272 ל-273.⁷⁵ מבחינה תוכנית נראה שלתיחום במגילה יש עדיפות על פני החלוקה שבמסירה המאוחרת, וזאת משני טעמים עיקריים: (I) לשון הקדושה שבסוף G § במגילה סמוכה לתיאור המשרתים ה'נישרפים בלהבות אש' – כדרך שמצינו גם ב-D § (95 §) וב-E § (306 §) שלפניה, בעוד שבמסירה המאוחרת מופיע תחת לשון הקדושה שבח אחר בעניין שונה לגמרי: 'אתה הוא בוחן כליות ובוחר אמונים; אתה דר בלבת די נורין ו>ש<להביות; אתה הוא גיבור גיאין, גאה על הכל מתגאה על הכל, משפיל גאים ומגביה שפלים ברוך הוא' וכו' (272 §).⁷⁶ ובהמשך לכך: (II) השבח המקביל ל-272 § בתחילתה של הפסקה H במגילה ('אתה תה' [ד'נור] וד'ן צוררים בידינו של [??] אתה גבור [גאיים] אה על [הכל מתג]א'ה על כל [מש]ליל [גאיים ומגביה שפלים]') סמוך שם על הקטע 'ג'יאה בכיריות אדם' וכו' – והרי לפנינו זיקה ברורה של תוכן בין גאוות האל לגאוות האדם;⁷⁷ לעומת זאת במסירה המאוחרת פסקה זו פותחת סעיף חדש (273 §), ומותירה מאחוריה את שבח הגבורה והגאוה של האל (272 §) בלא הקשר הגיוני וכסרח העודף על גביו של המנון בנושא אחר (272 §).⁷⁸

- 75 קביעת המעבר § 273 ב'סינופסיס לספרות ההיכלות' (לעיל הערה 6), עמ' 120–121, מבוססת במקרה זה על מסירת החיבור בימי הביניים. במרבית ענפי המסירה מצוי במקום זה הסעיף החמישי בפרק העשרים וששה בחיבור (=כו,ה). (בחלוקה המלאכותית המאוחרת של החיבור בכ"י ניו יורק, בית המדרש ללימודי יהדות 8128, אף נתחדש כאן מעבר פרק: לב,א).
- 76 נוסח כ"י מילנו B 54 Sup, דף 79ב. כנזכר לעיל בטבלה, למשפט השבח 'אתה הוא בוחן כליות ובוחר אמונים' (272 §) אין כל הקבלה במגילה, ואפשר לשער שהוספתו קשורה לתמורות שחלו בגבולות ההמנונים כאן.
- 77 ההמנון על גאוות האדם והחיות (273 §) מבוסס כפי הנראה על מדרש 'ארבע גאים' בשירה השירים רבה ג, יט. בעניין זה עיינו: מאיר בר-אילן, 'שלשלת הקבלה בספרות ההיכלות', דעת, 56 (תשס"ה), עמ' 18–19; כן עיינו בהרחבה: גאה: Johann Maier, "Hekalot Rabbati, 2–5: 209–217 (1966), *Judaica: Beiträge zum Verstehen des Judentums*, 22 (1966), 209–217. בבחינת אדם מעניין לציין שבין שני סעיפים אלה (§ 272 ו-273 §) נשתמר בענף הנוסח A, סעיף ייחודי, שאינו ידוע לפי שעה משום תעודה אחרת של 'היכלות רבתי'. בחינתו מעלה שהוא גרסה יותר רחבה להמנון השבח § 274: 'תתאדר ותתהדר תתרום ותתנשא תתפאר ותתברך תשתבח ותתגדל ותתקדש ותעלה ותתקלס שכן חובת כל היצורים לאורך לברוך לגדלך להדרך לרוממך לנשאך לפאריך לשבחך לקדשך לעלך לעלון לקלסך מלך הקדוש השליט על העליונים ועל התחתונים על הראשונים ועל האחרונים על השמים ועל הארץ על הים ועל היבשה על חית השדה ועל עוף השמים ועל דגי הים שמתוך זיע ורתת משלשלין [!] קדושתך בקדושה משלשת כדבר שנאמר וקרא זה על [!] זה מלא כל הארץ כבודו' (כ"י ירושלים, מכון בן צבי 227, דף 332; והשוו: כ"י ליידין Or. 4730, דף 65א-ב).

2. § O ו- P = במגילה אלה הן 2 פסקאות מובחנות שכל אחת מהן נחתמת בקדושה, ואילו במסירה המאוחרת הן "נדבקר", כך שהקטעים § O ו- P יוצרים סעיף אחד: § 276. לעומת האפשרות שהמגילה מתעדת את פיצולו של קטע אחד (§ 276) לשניים,⁷⁹ נקל להיווכח בעזרת השריד יקר הערך מן הגניזה כי המסירה המאוחרת מתעדת מצב נחות ומשובש שאירע עקב דילוג מחמת הדומות: מן המילים 'שליט על [הראשונים] וְעַל הָאֲחֵרִים' באמצע הפסקה § O ועד למילים הזהות 'שליט על הראשונים ועל האחרונים' באמצע § P.⁸⁰ ועניין רב יש בכך שבכל המסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' לגרסאותיו – בלא יוצא מן הכלל – משוקע שיבוש יסודי זה.⁸¹

3. § P ו- Q – שתי פסקאות אלה הובחנו במגילה הבחנה ברורה, לא רק באופן חזותי באמצעות מעבר השורה, אלא אף באמצעות לשון הקדושה החותמת את § P ובאמצעות לשונות ההוראה 'ויקרא ויאמר' הפותחות את § Q. גם במקרה זה ההבחנה בין שתי הפסקאות מוצאת סימוכין בתוכן הנפרד: § P היא המנון שבח לשגב האל; ו- Q היא ברובה רשימת שמותיו של מטטרון. לעומת זאת במסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' שתי פסקאות אלה 'נדבקר' זו לזו כיחידה אחת ואין זכר ללשונות החוצצות ביניהן.⁸² זאת ועוד, תחת הלשונות החוצצות שבמגילה אנו מוצאים במסירה המאוחרת משפט שאינו מתועד במגילה ושמשמעותו אינה מחוורת, עובדה שככל הנראה תרמה לריבוי שיבושי הסופרים בהעתקתו של משפט זה: 'כמו שאין יכול לדמות אלף אלף בי בי גימל גימל דל דל הי הי ואו ואו זן זן חית חית'.⁸³ אפשר שכוונתו של משפט זה להרחיב את

79 כהנחת שפר, "The Hekhalot Genizah" (לעיל הערה 38), עמ' 184–185.

80 ונמנה הברל נוסף ב- P העשוי להיות קשור בהשמטה שאירעה כאן: תחת המילים 'ואין לא בעליונים ולא בתחתונים ולא בראשונים ולא באחרונים שיכול לידע את מעשיך ולחקור את נפלאותיך' וכו' (§ 276), כנוסח כ"י מילנו B 54 Sup, דף 80א; הנוסח במגילה הוא: 'אין אלם יכול לידע מעשיך ולחקור נפלאותיך כדבר שנאמר וקרא וגו' – ושוב אפשר להיווכח בגרסה עורפת במסירה המאוחרת במקום שבו משמרת המגילה חתימה בלשון קדושה.

81 כיוצא בדבר בחינה יסודית של כל צורת הנוסח המשתקפת מן המגילה אל מול גרסאותיהם של הקטעים המקבילים בכתבי היד הרבים של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך העלתה ממצאים נוספים שיש להם ערך רב למיון הסטמתי של נוסח הטקסט. כדוגמה נאה אחת נזכרת הזכרת סדר ארבע פניה של חיות המרכבה במגילה (אדם, אריה, שור, נשר), התואם את סדרם במקרא (יח' א 10), לעומת סיכול סדרם בכל המסירה של 'היכלות רבתי' § 273 (אדם, שור, אריה, נשר) פרט לנוסחו הייחודי של כ"י לידן Or. 4730 (דף 265ב), העשוי לשמר גם במקרה זה עדות קדומה; וראו לעיל הערה 4.

82 והוא הסעיף האחרון בפרק העשרים ושישה בחיבור בחלוקתו הרווחת בכתבי היד. הבחנתה של יחידה זו לשני סעיפים (§ 276 ו- § 277) ב'סינופסיס לספרות ההיכלות' (לעיל הערה 6), עמ' 122–123, היא במקרה זה הכרעת המהדיר, שאינה משקפת את תולדות הסיעוף במסירה.

83 הנוסח כאן על פי כ"י מינכן Cod. hebr. 22, דף 158ב. בחינתו הסטמטית של כתב יד זה לימדה שהוא נוסד על טופס קדמון אשר הופגש בטופס שמקורו בענף אחר וככלל נוסחו הוכתם לבלי הכר, ולכן אין לסמוך על נוסחו בלא בירור קפדני. בצד הגרסה שהובאה כאן, המוכרת עוד מענפי מסירה אחרים, נשתמרו גרסאות נוספות – הנבדלות זו מזו באופן רישום אותיות האלפבית.

ההיגד המשגיב שלפניו 'אין [...] שיכול לידע את מעשיך ולחקור את כל נפלאותיך' (§276) באמצעות המשל הסתום על אי היכולת לדמות את שמונה האותיות הראשונות זו לזו – אולי כדי להדגיש את חוסר האפשרות לדמות את האדון לעבדו, דהיינו את האל יהוה למטטרון שר הפנים, הידוע במקורות אחרים כ'יהוה הקטן'.⁸⁴ לאחר משפט סתום זה נרשמו (בלא הבחנה) שמונת שמותיו של מטטרון; נזכר כינויו של מטטרון 'עבד יהוה', הנקשר להכפלת שם בן ארבע בשמות לד 6; וכן באה מטבע הברכה 'בא"י חכם הסתרים הרזים ואדון הסתרים'.⁸⁵ הזיקה בין השורות על מטטרון לדברים שלפניהן ולאחריהן אינה מחוורת כלל ועיקר: וכי מה עניינו של מטטרון אצל סדרת המנונים על שגב האל ובסמוך לחתימה במטבע הברכה ובשם ל'חכם הרזים ואדון הסתרים' (במגילה: אדון השרים)? אבקש להציע פתרון לשאלה זו. כאמור לעיל, התייעוד הייחודי במגילה מסייענו להבחין בהבדל הניכר – בתוכן ובסגנון – בין המנון השגבת האל (§P) לבין רשימת השמות (§Q). בהמשך לכך אפשר לשער כי לפנינו שרוב קדמון – המתועד בהבדלים קלים הן במגילה הן במסירה המאוחרת – שבו נוספה באופן מלאכותי פסקה על מטטרון ושמותיו, באופן שהפך את הרצף המקורי שבין שבחי האל לבין הזכרת המידות שבשמות לד 6 והחתימה בברכה הסמוכה לו.⁸⁶ אם כנים הדברים, הרי שגם עתה יש לצורת הנוסח שבמגילה עדיפות על פני המסירה המאוחרת – אף כי עתה לא בתייעודו של נוסח יותר הגיוני כבדוגמות הקודמות, אלא בשימור אותותיה של פעולת עריכה קדומה שדווקא פרעה את סדר הפסקאות והובילה לתמורה במשמעות.⁸⁷ לא נוכל להפריז בחשיבותו של ממצא זה, החושף כפי הנראה שלב עריכה משמעותי מאוד – שנעלם עד כה מעין – אשר חולל תמורה

84 לפי הצעה זו אפשר לשער שבמקור הבחין המשל בין אותיות רבתיות וזעירות – אל"ף גדולה (כבדה"א א 1) ואל"ף זעירה (כבויקרא א 1) וכיו"ב – כמשל על אי היכולת להשוות את "יהוה הגדול" ל"יהוה הקטן"; ולא ייפלא אפוא שהבחנה גראפית כזו ניטשטה בסבך תולדות ההפצה והמסירה של החיבור.

85 הלשון כנוסח שבכ"י בודפשט A 238.

86 ועניין רב יש בכך שתוכנו של השרוב ידוע גם מהקשר קודיקולוגי אחר בחיבור ייחודי מן הגניזה ששריד אחד ממנו מצוי בכ"י סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה. Evr. Antonin B 186 נשתמרה הן רשימה דומה לשמותיו של מטטרון (ובה 7 שמות; דף 1א, שורות 18–20 בכה"ט), הן הנוסחה 'זה מטטרון ובאהבה שאוהבין אתו כל צבא מרום היו קוראין אותו זיותאל עבד יהוה אלהי ישראל' וכו' (דף 1א שורה 28 – דף 1ב שורה 2). השריד הוהדר בראשונה בידי שפר, Geniza-Fragmente (לעיל הערה 37), עמ' 163–168; והוהדר בשנית מתוך בירור הקשרו המקורי הנרחב בידי בוהק, 'היכלות גנוזים' (לעיל הערה 44), עמ' 439–440 והערות 257 ו-264.

87 משבאנו להעיר על שגיאות סופרים, כדאי להסב את תשומת הלב לטעות העתקה שאירעה ב-Q § והייחודית לנוסח המגילה: לאחר כתיבת 5 מבין 8 שמותיו של מטטרון דילג סופר המגילה אל התיבות 'זה מיטטרון' (עמודה ו, שורה 14) ומשהבחין בשגגתו ונמלך, הוסיף עליהן כפי הנראה קו או נקודות עליות כדי למוחקן; אחר כך השלים את 3 השמות הנוספים בשורה הבאה (וכן כמה כינויים נלווים); ולבסוף שב והעתיק כדבעי את המלים 'זה מטטרון' וכו' (עמודה ו, שורה 16).

של מהות במחרוזת המנוני השבח שלפנינו ואשר באמצעותה שולבה דמותו של מטטרון בקטעי השיא במחרוזת.⁸⁸

עיקרו של דבר: להבדל הבולט במציאותן של נוסחאות קדושה בחתימת המנונים במגילה אל מול היעדרן מן המסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' נלווים הבדלים של מהות בתיחום ההמנונים. בשלושת המקרים שנרשמו כאן בחינת ההבדלים מלמדת על עדיפותו של התיחום המתועד במגילה; ויש רגליים לסברה שבכל המקרים הללו המגילה שימרה שלב יותר קדום מבחינת גבולותיהם של ההמנונים. לבחינת הבדלי התיחום בין המגילה הישנה לבין כתבי היד מימי הביניים ואילך יש ערך רב לחקר תולדות התגבשותו של החיבור 'היכלות רבתי', ובכלל זה לחקר הנוסח. הממצאים הטקסטואליים שהתבררו מן הדוגמות שנידונו – סיעוף שונה של פסקאות או הידבקות פסקאות זו לזו בעקבות דילוג מחמת הדומות – מלמדים על אירועים במסירה שרושם טבוע בכל מסורת הנוסח הידועה של 'היכלות רבתי', ואשר רק בזכות שרידי התייעוד הקדומים בגניזה אפשר כיום לעמוד עליהם ולבררם. כיוצא בדבר גם מקרה מובהק של שרוב – בפסקה על מטטרון ושמותיו – נסמך על תמונת הנוסח והסיעוף הייחודיים שבמגילה, והוא ממצא בידינו כלי ראשון במעלה לברור מאורעות מוקדמים בהתגבשות הטקסטים ב'היכלות רבתי' – הנוגעים במקרה זה ביסוד רעיוני מרכזי ביותר: מקומו של שר הפנים בעולם המרכבה.

ב.5. ההבדלים בהקשר ההמנונים במגילת הגניזה בהשוואה למסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי'

כנזכר לעיל בשרידים שלא פוענחו עד היום במגילה מן הגניזה זוהו שרידיה של לשון הייעוד 'מה יפתח אדם קודם שיתפלל שר תורה' (B§ – החופפת לפסקת הסיום § 306א בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי') ולאחריה מחרוזת המנונים וקטעי תפילה שונים. לעומת זאת בגרסאות 'היכלות רבתי' (§§ 269–277) מופיע מקבץ ההמנונים המקבילים בריחוק מקום (ובסדר פנימי שונה), כשהוא מחוסר הקשר ברור וכשאין בראשו לשון ייעוד. עובדה זו בולטת אף יותר בהשוואת מקבץ ההמנונים הזה ל-3 מחרוזות ההמנונים האחרות הפזורות ב'היכלות רבתי' לגרסאותיו (§§ 94–105 [I]; §§ 152–172 + §§ 190–192; § 251–257 + § 268)⁹⁰, שבראש כל אחת מהן אפשר למצוא לשון ייעוד מפורשת הכורכת את המחרוזת

88 לפי הצעה זו הביטוי 'אדון השרים' (עמודה ו, שורה 14) – הייחודי לנוסח המגילה – נוצר כמעין 'תיקון יתר' מן 'אדון הסתרים' בעקבות שרובב הפסקה על השר מטטרון. הסבר זה מסתבר יותר מהצעתה של שלוטר, "The Eulogy" (לעיל הערה 72), עמ' 104, כי ביטוי זה נוצר בידי מעתיק שדעתו הייתה נתונה על הצירוף 'שר שרי שרים' העתידי להופיע בהמשך העתקתו, בפסקה הבאה (עמודה ו, שורה 25).

89 מרבית הסעיפים שבתווך (§§ 175–188) כוללים יחידה משורבבת שאינה מתועדת במרבית המסירה של 'היכלות רבתי'; ואילו §§ 173–174 + §§ 189 כוללים שרובב אחר, המתועד בכל מסירת החיבור. לפנייהם ולאחריהם מחרוזת המנונים, הנידונה כאן.

90 וראו לעיל הערה 73.

בהקשרה המיסטי-חזיוני: שירה לירידה למרכבה (§94); שבחי מלך וכסאו (§152); ושירה הנאמרת לפני הכיסא (§251), בהתאמה;⁹¹ ונראה שגם בסיומן אפשר עוד לזהות שרידים ממטבעות החתימה בברכה ל'חכם הרזים ואדון הסתרים', כדרך שמצינו בסיומה של המחרוזת לשר התורה: ובייחוד בתום המחרוזת השלישית, שירת הכיסא (§268).⁹² יוצא אפוא, שמחרוזת ההמנונים החלקית §§269–277 נשתמרה בגרסאות 'היכלות רבתי' כיחידה משוללת הקשר ספרותי ברור לדברים שהועתקו לפניה ולאחריה.⁹³

מבחינת תוכנם של ההמנונים אלה, נשנים בהם נושאייהן העיקריים של שירות השבח בספרות ההיכלות בכלל וב'היכלות רבתי' בפרט: שבחים לאל, למשרתיו, לכיסא, לחיות המרכבה וכיוצא באלה. בפתח המחרוזת, כפי שימורה במגילת הגניזה, אף עמדו כפי הנראה לשונות שבח זהות המוכרות מפתחיהן של המחרוזות האחרות ב'היכלות רבתי', כגון שירת השבח לאל 'תתהדר תתרום תתנשא' ונראה גם שירת הרוממות לכיסא הכבוד 'גיל גיל כסא הכבוד' וגם מטעם זה יש עדיפות בתצורת ההמנונים כפי שימורה במגילה על פני זו שבכתבי היד של 'היכלות רבתי'.⁹⁴

לבד מכך כמה מקטעי התפילה במגילה מתאימים על פי עניינם לעמוד כשבחים הנאמרים בסמיכות לטקס שר התורה דווקא. כך הוא בייחוד ביחס להמנון G אשר כנזכר לעיל נשתמר במגילה כשבסופו לשון קדושה שאינה מוכרת מן הקטע המקביל לו במסירה של 'היכלות רבתי' (§272א) – שם הוא מופיע כאמור בלא הקשר ברור. עניינו של המנון זה הוא גילוי הסודות למשה בסיני בקול דיבור מזרה אימה אשר זיעזע את המלאכים ואף הלהיטם באש:

(G) אַתְּנָה הוּאָ שְׂגִילִיתָה סְוֹדֶךְ לְמִשְׁחָה בְּסִינִי וּלְאַפְסִיתָה מִמֶּנּוּ [א] גְבוּרָתְךָ
כל זמן שהַנֶּדֶךְ בָּזוּף יוֹצֵא מִפִּיךָ מְזֻעִים וּמִתְבַּהֲלִים מִלִּפְנֵיךָ וְעוֹמְדִים לְפָנֶיךָ
בְּבַהֲלָה גְדוֹלָה וּבְזִמְזִימָה שֶׁהַדִּבְרִי יוֹצֵא מִפִּיךָ כּוֹלֵם נִשְׂרָפִים בְּלַהֲבוֹתַי אֵשׁ כְּדַבֵּר
שְׁנֵאמַר וְקָרָא וְגו'.

91 ואלה הן לשונות הייעוד שבראשי מחרוזות ההמנונים (נוסחיהם ע"פ כ"י בודפשט A 238): (I) §94: 'מה הפרש שירות שאדם משורר ויורד למרכבה'; (II) §152: 'שבחו שלמלך וכסאו לכך נאמר'; (III) §251: 'כיון שעמד לפני כסא כבוד פותח ואומר שירה שכסא הכבוד משורר כל יום ויום'.

92 וראו על כך לעיל הערה 73. גם הופעתה של מטבע החתימה בברכה בתום §237 עשויה להתברר – לאור ניתוח ספרותי – כשריד מסיימה של מחרוזת ההמנונים על שבחי מלך וכסאו שראשיתה ב-§152.

93 בענף הנוסח הייחודי שאליו שייך כ"י לידן Or. 4730 החיבור אף מסתיים ב-§277; ואילו בענף שאליו שייך כ"י וטיקן ebr. 228, מסתיימים בו שלושת שעריו העיקריים של החיבור ('בבות של מרכבה') שהובחנו מן היחידה 'שר תורה'; וראו לעיל הערה 4.

94 כנזכר לעיל על יסוד השרידים מחתימתו של ההמנון שבסוף העמוד הראשונה במגילה אפשר לשער כי תוכנו מקביל ל-§94 (או §154) ב'היכלות רבתי' ובו שירת הרוממות לכיסא הכבוד.

שבחי האל על גילוי הסודות הנוראים והמכוסים למשה קשורים במישרין למטרתו העיקרית של טקס שר תורה: השגת ידע בתורה ממקור עליון.⁹⁵ הזיקה שבין גילוי נסתרות לבין הדברים שנגלו למשה מוכרת עוד מחיבורים נוספים המשווים לספרות ההיכלות.⁹⁶ זיקה כזאת הובעה גם בקטע אחר במחרוזת התפילה שבמגילה: M §, פסקה אשר אין לה הקבלה ב'היכלות רבתי': 'זֶה שֶׁמֶּה שֶׁנִּיגְלָה לְמֹשֶׁה בַּסִּנַּי (או: בַּסִּינַי) שֶׁנֶּאֱמָר אֲנִכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אַבְיָךְ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב, בַּהֲזָכָרָת הַתְּגִלּוֹת הָאֵל לְמֹשֶׁה בַּהֲרַחֲוֵי חֹרֵב מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה.⁹⁷ לשוונות דומות מתועדות בשרידיהם של חיבורים אחרים בגניזה ששויכו לספרות ההיכלות; ובאופן יותר כללי, הרעיון שלפיו שמות קדושים נתגלו למשה בסנה או בסיני נשנה בניסוחים שונים בחיבורים נוספים.⁹⁸ שפר העריך כי לקטע זה במגילה יש קונוטציה מאגית מובחנת;⁹⁹ והנה הערכה זו זוכה עתה לאישוש לאור גילוי הקשרם של כל הקטעים במחרוזת קטעי תפילה הנלווים לפעולות המאגיות בטקס שר התורה.

כמו כן עניין מיוחד יש בחלקו השני של M § (שנפגם מאוד), שבו נסמכה להזכרת השמות הקדושים לשון תחינה ועימה וידוי ובקשת מחילה הנקשרים לידיעת השמות הנסתרים, כשההיטהרות מן העבירה נזכרת כתנאי לידיעת השמות או לשימוש בהם: 'היעיד בִּי [א] יש בי עבירה, אם יש בי אחד מכל סימני עבירה. אם ט[א] א [א] – [ל? ל?] הטהורים האלו שמה [צ] צִיבִי? כי ואמות. אם טהור אני – הֲקִי? לי הטהורים האלו בשמך יציב[א] ¹⁰⁰ [...] מחיל לי על כל [מה] ש[ע] שִׁי[ת] בִּרְךָ [שם] כבוד [מל] כות[נ] ל[עולם] [ועד] (M §).¹⁰¹

95 בדרך דומה עשוי להתברר עניינו של ההמנון הקודם (F §), המקביל ל- § 271, שנמנים בו שבעת שבחי האל וברואיו המהלים אותו, שהאחרון שבהם הוא: 'נִאֲתָה הוּא נִאֲמָן בְּדַבְרֶיךָ לְךָ מֵאֲמִנִימִים כָּל בְּעָלִין אֲמִן[מה]', שגם בו הודגש דבר האל. כנוכר לעיל זהו ההמנון היחיד במגילה שלא מצינו בסופו לשון קדושה, ואפשר שהדבר מלמד על הכוונה שבבסיס הצמדו להמנון 'אתה הוא שגילית סודך למשה' שלאחריו. על המנון זה ראו: Johann Maier, "ATTĀH HŪ", *Judaica: Beiträge zum Verstehen des Judentums*, 21 (1965), pp. 129–133.

96 דוגמה מובהקת לכך מצויה ב § 676 שבחיבור 'מרכבה רבה'.
97 שם' 6. ג נה"מ: 'אנכי אלהי אביך' וכו'; והתוספת 'אנכי האל אלהי אביך' אולי מגובבת על פי בראשית 30.

98 ראו לדוגמה הנוסחאות החוזרות בחיבורים שונים בסיופוסים לספרות ההיכלות (לעיל הערה 6), § 397, § 474, § 734; כן ראו השרידים מטקסטים מאגיים שנרשמו בידי שפר, "The Hekhalot Genizah" (לעיל הערה 38), עמ' 184 והערה 28.

99 שפר (שם).
100 והשוו הופעתו של הצירוף 'שמה יציבא' בסעיף § 348 שהועתק בראש אסופת הקטעים המכונה במחקר 'היכלות זוטרתי'.

101 היטהרות מן העבירה מתועדת בחיבור אחר השייך לספרות ההיכלות והמרכבה ששריד ממנו זוהה בכתבי יד יחיד בגניזה, ושם כתנאי לכניסה אל ההיכל השביעי: 'כל מי שהוא יודע בעצמו שהוא טהור מן העבירה ו[מ]שפיות דמים ויש בו תורה יכנס וישב לפני; פורסם לראשונה בידי א' גרינולד, 'קטעים חדשים', (לעיל הערה 63), עמ' 362 [=שפר, Geniza-Fragmente] (לעיל הערה 37), עמ' 105 [=G8]; על שריד זה ראו עוד דברינו להלן. והשוו בעניין זה מניין מעלותיו ההכרחיות של המסתכל במרכבה ב'היכלות רבתי': 'כל מי שנקי ומנוער מע"ז וגילוי עריות ושפיות דמים' וכו' (199 §); הנוסח ע"פ כ"י בודפשט A. 238. על

השבעת המלאכים באמצעות שמות מוצאת לה ביטוי מפורש גם בפסקה הקודמת L § ובה נוסחה להשבעת שר הפנים הנפתחת בלשון: 'אֲשָׁלְעִיָּה עֲלֶיךָ שֶׁר הַפָּנִים בְּשֵׁם אֵט, בְּשֵׁם יְהוָה צְבָאוֹת, בְּשֵׁם שֶׁר יֵה יְהוָה צְבָאוֹת, בְּשֵׁם אֵל תִּיקְרִתִּין יְהוָה צְבָאוֹת, בְּשֵׁם אַכְתִּירֵאל <יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל> דִּמְחַתֵּם עַל תַּגָּא וּמִפְרָשׁ עַל כּוֹרִסֵּיא'; ולאחריה נרשמו צירופי שמות האל (המורכבים בעיקר מאותיות השם בן ארבע). שוב לפנינו לשון המוכרת בהבדלים מחיבור אחר הקשור בספרות ההיכלות;¹⁰² וגם הנוסחה הבסיסית מוכרת גם ממקורות אחרים,¹⁰³ ובכלל זה בזיקה לשמותיו של שר הפנים אשר נגלו למשה בסני.¹⁰⁴ לבסוף ההשבעה בשמו של שר הפנים מעוררת עניין מיוחד לאור תוכנו של Q § שנידון לעיל, וביתר דיוק – לאור רשימת שמותיו של מטטרון הכובשים את רובו, שהצענו לראות בה שרבו קדום שנוסף אל קטע החתימה של מחרוזת ההמנונים לפני החתימה בברכה שבסופה.¹⁰⁵

אם כן בחינת תוכנם של קטעי התפילה בשרידי המגילה מגלה יסודות המתאימים לפי עניינם לעמוד בתפילה הנאמרת במסגרת טקס שר התורה: לשונות שבח על גילוי רזים (G §), שמות ונוסחאות השבעה לשר הפנים (Q §, L §) ולשונות תחינה ובקשת מחילה הנקשרות לגילוי רזי השמות (M §).¹⁰⁶ השוואת קטעים אלה להקבלותיהם בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי' מלמדת שרק שניים מהם נכללו שם במחרוזת ההמנונים § 269–277: השבח על גילוי הסוד למשה (G § \ 272 א) ורשימת שמותיו של מטטרון (Q § \ 277 ב). ואולם לא זו בלבד ש-2 המנונים אלה משובצים ב'היכלות רבתי' כשהם דבוקים שלא כהוגן לקטעים אחרים (וראו דברינו לעיל), הרי שהם נקרים שם בלא כל הקשר הנגלה לעין. שוב נמצאנו למדים שלקריאת שני הקטעים בתוך הקשרם במגילה שבגניזה יש אפוא יתרון ברור – קטעים הנאמרים כחלק מטקס שר התורה ובהם מודגשים הממד האזוטרי והמדמד המאגי שבפעולות אלה.

ג. 'תפילת שר התורה' בעדויות חיצוניות לספר 'היכלות רבתי'

בתעודות נוספות בכתבי יד, שנכתבו במועדים שונים באלף השנים האחרונות, נשתמרו נוסחי תפילות ייחודיים שהוסמכו לטקס שר התורה, הנבדלים זה מזה בתוכנם ובמתכונתם. צד השווה לכל התעודות הללו הוא שאין הן תלויות בשום גרסה מגרסאותיו של 'היכלות רבתי' שנשתמרה בידינו מימי הביניים ואילך. בחינתן

טהרת הגוף לקראת טקסי שר התורה ראו גם לעיל הערה 7; ועל הגיית השמות הקדושים בטהרה בייחוד בחיבורים השייכים לשיעור קומה' ראו ההדגשה 'פירוי' [שן] בלשון 'טהרה' הנשנית ב- § 961 ובמקומות נוספים, וגם בהם בסמיכות ללשון השבח 'בורך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' שבה נחתמה הפסקה M § הנידונה; וראו למשל: שפר, *Geniza-Fragmente* (לעיל הערה 37), עמ' 117 (=G9).

102 הוא הסעיף § 501; וראו לעיל הערה 70.

103 וראו בייחוד: § 393 (=730); § 501 (=542).

104 וראו המקורות הנרשמים לעיל הערה 98.

105 וראו לעיל עמ' 23.

106 ומעניין להעיר בהקשר זה גם על תיעודה של השורה 'הסוד' [] לחי העולמים' (החיבה השנייה חסרה וכנראה צ"ל: 'השכל') בהמנון הנודע 'האדרת והאמונה' (J §).

המדוקדקת מלמדת כי מקורן באסופות אחרות של חיבורים בענייני היכלות, מלאכים ומרכבה אשר הילכו במרחבים גיאוגרפיים שונים או בגרסאות ייחודיות – כדוגמת החיבור שחלק ממנו שרד במגילה T-S. K 21.95.S ונידון לעיל. כל אחת מ-6 הדוגמות שתיוגה בסעיף זה תורמת עוד לבירור תולדותיה של התפילה לטקס שר התורה ובכלל זה לאישוש ההשערות בדבר התמורות הטקסטואליות שאירעו בשורש המסירה המאוחרת של 'היכלות רבתי' כתוצאה ממצע עריכה.

ג.1-2. שני שרידים מחיבור 'שר תורה' ייחודי שנכלל באוסף כתבי היכלות ומרכבה מן הגניזה

כנזכר לעיל שתי הפסקאות הראשונות במחרוזת ההמנונים לטקס שר התורה שבמגילה שבגניזה (B § ו- C) ניזוקו מאוד ומכל אחת מהן לא שרדו כי אם כמה תיבות, אף כי די בשרידים אלה כדי לאתר הקבלות בהמנונים המוכרים מעדי הנוסח של 'היכלות רבתי': הפסקה הראשונה (B §), שבראשה מילות השבח 'תתאדר', 'תשתבח', 'תתרום' מקבילה ל § 306 א (וכן ל- § 153); ובסופה של הפסקה השנייה (C §) זוהו שרידים מן ההמנון 'גיל גיל כסא הכבוד' המופיע בשני מקומות ב'היכלות רבתי': § 94 ו- § 154. פסקה נוספת – המשובצת בהמשך המחרוזת – נידונה לעיל בהרחבה: E §, ובה ההמנון 'מי לא ירומם', המוכר מסופו של 'היכלות רבתי': § 306. ראה רבת עניין להסמכתם של שלושת ההמנונים האלה לטקס שר התורה נשתמרה בשני שרידים מיריעות קלף מאוסף הגניזה בקיימברידג' שהופקו במזרח לפני אמצע המאה האחת עשרה: T-S. K 21.95.C ו-T-S. K 21.95.G. איתמר גרינולד, שההדיר את השרידים האלה לראשונה והגדירם 'קטעים מתוך חיבור בלתי ידוע [...] מחוגם של יורדימרכבה', התלבט בשאלה אם שניהם שייכים לחיבור אחד.¹⁰⁷ לאור בחינה קרדיקולוגית של שני השרידים אפשר כיום להוכיח ששתי יריעות הקלף עמדו לפנינו בסמיכות זו לזו בכתב יד אחד, ואם כן סביר להניח שיש לקרואן ברצף.¹⁰⁸ גם ההנחה שיש בקטעים אלה ציטוטים מ'היכלות רבתי' ולפיכך יש לאחרם

107 גרינולד, 'קטעים חדשים' (לעיל הערה 63), עמ' 354–372 (בתוספת ההדרה, שחזור והערות מבארות); ובייחוד עמ' 369 והערות לשורות 31 ו-33 ועמ' 364–365 והערות לשורות 28–30; שני הקטעים הוהדרו ובוארו בשנית (בלא שחזור) בידי שפר, *Geniza-Fragmente* (לעיל הערה 37), עמ' 102–105; 110–111; 183–189. ובעניין זה ראו גם: קריט, *The 'Descent' to the Chariot* (לעיל הערה 5), עמ' 27–59; רביגר, "Non-European Traditions" (לעיל הערה 32), עמ' 692–693 (ועל זאת ראו עוד להלן).

108 כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S. K 21.95.C הוא יריעת קלף שמשני צדיה הועתקו שתי עמודות – עמודה צרה ועמודה רחבה – אשר ביניהן קופלה היריעה וזאת כדי לשלב את היריעה במצחף שכלל כמה יריעות. העמודה הצרה כוללת משני צדיה קטע מחיבור על 'שיעור קומה'. כפי שהראה שפר, *Übersetzung*, ד (לעיל הערה 4), עמ' 146 הערה 1 (וכן: 'הנל', "The Hekhalot Genizah" [לעיל הערה 38], עמ' 200) המשכו של הקטע על שיעור קומה שמור בשריד מאוסף הגניזה באוקספורד: כ"י אוקספורד, בודליאנה heb. c.65.6, שהועתקה בידי אותו סופר. יריעת קלף זו הוצבה בתווך בין שתי עמודותיה המקופלות של היריעה האחרת T-S. K 21.95.C. בהמשך לכך אפשר להוכיח שליריעות אלה נוספה יריעה נוספת – השריד שבכ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S. K 21.95.G, שגם בו הועתקו שתי עמודות. יריעה זו קופלה אף היא ולפי בדיקתי היא נכרכה עמן יחד, כשהיא מקיפה את שתי היריעות

מזמנו – אינה הכרחית; וככלל את ההקבלות בין החיבור הייחודי הזה לבין כתבים אחרים מספרות ההיכלות והמרכבה' אין הכרח להטעים כציטוטים המעידים על תלות ישירה בין המקורות.

בשריד הראשון מבין השניים (T.-S. K 21.95.C) נשתמרה במקום אחד בגוף הטקסט הכותרת 'שר תורה דילה', המציינת כפי הנראה את ראשיתה של חטיבה מובחנת בעניין שר תורה. כך עולה גם מן הדברים שבהמשך, שנכללה בהם השבעה ב-12 שמותיהם של 12 שרים, כדרך שמצינו בחטיבה הגדולה על שר תורה שנידונה לעיל;¹⁰⁹ וכן עדותו של ר' ישמעאל כי לאחר השבעת השרים זכה להשיג ידיעות בתורה: 'מיד ישבתי וציפיתי וראיתי במדרש ובהלכות ובשמועה ובפתרון הלכ'ו>ת ודרשתי וסלסלתי תורה נביאים [ו]כתובים בשנה וחציה' וכו'.¹¹⁰ לאחר הזכרת שמותיהם של 12 השרים הובאה גרסה קרובה של ההמנון E (306§):

- 27 מי לא ירומם למלך נורא ומבוהל
- 28 על כל משרתיו ברתית וְבזיע משרתים אותו בביהל [מלפניו בגזירה שווה בפה אחד שם
- 29 נִרְא מוציאין מפני אימה ויראה שעומדין בה לפניו אִי [ין מאוחר והמעכב קולו מחבירו בשם
- 30 כשיעור נימה שלשיער מיד נדחף ואש להבה מדִחֶפֶת [

בשריד השני (T.-S. K 21.95.G) – שלפי הצעתנו עמד במקור בסמוך לקודמו ולאחריו¹¹¹ – נזכרים 'שרי תורה' לאחר רשימה ארוכה של שרים (12 במספר?), שעמהם נמנה בין היתר 'סגסגאל שר תלמוד'.¹¹² עתה לאחר הזכרתם המפורטת של השרים הובא ההמנון הבא (ראשו וסופו חסרים):¹¹³

- 30 גילה וראשית רינה המִשְׁוֹררים שרים ומשרתים ב [
- 31 תיתהדר תתרום ותת[ג]א המלך מפואר כי על כסא רָן [
- 32 כסאך מבהילין ומזיעין ערבות הדום רגלך בכל יום בקולן [
- 33 גיל גיל כסא כבוד רנן רנן מושב עליון הריע הריע כלי חֲנִי[ח] וְרָן [
- 34 שעליך כשמחת חתן בבית חופתו וישמח ויגיל בכל זרעֶךָ [
- 35 שמח בך כי שיחתם עים שיחת מלכך ועים יוצרֶךָ [

האחרות. לאחר היריעה הבודדת מכ"י אוקספורד heb. c.65.6, שניצבה לפי שחזור זה בחלק הפנימי ביותר בכתב היד הכרוך, חסר בוודאות לפחות דף אחד (אשר לא זוהה לפי שעה) – שאפשר שהיה לפניו מחובר ליריעה שלפניו.

- 109 וראו לעיל ליד הערה 8.
- 110 כ"י קיימברידג' T.-S. K 21.95.C, דף 2ב, שורות 36–37. על דברים אלה ראו גם: משה אידל, 'תפיסת התורה בספרות ההיכלות וגלגוליה בקבלה', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, א (תשמ"א), עמ' 34–37.
- 111 וראו לעיל הערה 108.
- 112 בשל פגמיו של כתב היד אי אפשר עוד לעמוד על מניינם המדויק של השרים ורק שמותיהם של חלק מהשרים נשמרו בשלמותם.
- 113 צדו השמאלי של העמוד בלה, וכך המילה 'ראשית' שעמדה כפי הנראה בסוף השורה הקודמת – נחסרה. הצעות השלמה לשורות החסרות ראו: גרינולד, 'קטעים חדשים' (לעיל הערה 63), עמ' 369.

בהמנון זה מופיעות זו בצד זו – ולמעשה זו בתוך זו – שתי שירות שיש להן הקבלות בהמנוני 'היכלות רבתי': שירת כיסא הכבוד (§94) – שסופה ניתן לפענוח בפסקה C § במגילה; ובתווך שירת השבח לאל (§306; מסומנת באפור) – ששרידיה זוהו בפסקה B § במגילה.¹¹⁴

לפנינו אפוא ראייה קדומה ובלתי-תלויה לשיבוץ של כמה המנונים קבועים השייכים לפי הצעתנו לאסופה אחת של חיבורים מן הגניזה, שהועתקו בה שתי חטיבות ייחודיות בעניין שר התורה. שלוש השירות הללו מתועדות בפתחה של מחרוזת ההמנונים לשר תורה שזוהו בשרידי המגילה T-S. K 21.95.S מן הגניזה, וקשירתן לטקס שר תורה זוכה אפוא לתימוכין גם מחיבור זה.¹¹⁵

ג.3. קובץ ייחודי של המנוני מרכבה מן הגניזה

שריד חשוב אחר שמקורו בגניזת קהיר – ואשר לא זכה עד כה לדיון במחקר – הוא כ"י ניו יורק, בית המדרש ללימודי יהדות ENA 2977.5, דף אחד שמקורו בספר [תפילות?] קטן אשר נכתב במזרח במאה האחת עשרה לערך.¹¹⁶ דף זה – שהקשרו המדויק אינו ברור לפי שעה – כולל שרידים משלושה המנונים המוכרים בגרסאות אחרות הן ממחרוזת ההמנונים לשר תורה שבמגילה T-S. K 21.95.S (C §; E §; N §; –) הן מקטעים המקבילים להם במסירה של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך (§94; §306; §269 + §251). בחינת ההבדלים בין גרסאותיהם של ההמנונים הללו במקורות השונים מגלה הבדלים משמעותיים בסדר, בנוסח ובתיחום:

[A1]

1	גילה ראשית רינה שְׁחֵמְלָהּ	[המשרתים	C § / 94 §
2	[י אי יש ולכסא]	[שְׁאִינ]	
3	גיל גיל] סא כבוד רנן רנן מושב [עלין		
4	הריע הריע כלי חמדה שנעשה בהפלא ופלא		
5	שמח תשמח מלך שעליך בשמחת חֲתָן בבית		
6	חופתו וישמח ויגל פִּי] [לִי] [זֶרַע יען [פִּי אני		
7	פל בר פל שבאתי לחסות תחת כנפך כשמחת		
8	לבב ששמח בך כי שיחתך עם שיחת מלכך		
9	ועם יוצרך ואתה מספר ו]	[קדושתו	

114 כנוצר לעיל עמ' 97, שתי השירות הללו מתועדות בראשיתהן של מחרוזות המנונים אחרות בחיבור 'היכלות רבתי': שירת הרוממות 'גיל גיל כסא הכבוד' מופיעה בראש מחרוזת ההמנונים ליירידה למרכבה (§94) וכן בראש מחרוזת ההמנונים על שבחי 'מלך וכסא' (§154) (להופעתה של שירה זו על הכיסא בחיבורים אחרים בקורפוס ספרות ההיכלות ראו לדוגמה הסעיף §687 בחיבור המכונה 'מרכבה רבה'). במחרוזת ההמנונים האחרונה שובצה גם שירת השבח הרוממות לאל 'תתהדר תתרום תתנשא' (§153) (והשוו בעניין זה גם הנוסחה החלקית 'תתהדר, תתרום ותתנשא מלך מפואר' וכו' ב §194). יוצא אפוא, שהצבתם של בתי שיר אלה בראש מחרוזת ההמנונים לשר תורה במגילה T-S. K 21.95.S תואמת את דרכי עיצובם של פרקי שירה אחרים בספרות ההיכלות.

115 בעניין זה ראו גם: הרמן, "Jewish Mysticism" (לעיל הערה 31), עמ' 191.

116 אני מודה לר"ר אמיר אשור, שהציע לי תיארוך משוער של שריד זה.

- 10 בקדושה המשולשת [וְקָרָא] אֵל זה
 11 ואמר · מי לא יירומם אוֹתָךְ מֶלֶךְ נורא E § / 306 §
 12 ומבוהל על כל משרתיו ברתת בזיע משרתים אותך
 13 בבהל ורעדה עומדים לִפְנֵיךְ בגזירה שוה בפה
 14 אחד שמך נורא מְרִצִין [וְיִרְדּוּ מִן הַשָּׁמַיִם וְיִשְׁפְּטוּ אֶת הָעָם]
 15 שעומדים בה לפניך ואין מקדים ואין מְאַחֵר
 16 וכל המעכב קולו מחבירו שִׁיעוֹר עוֹר נִימָא של
 17 שיעור מיד נדחף ואש להִבָּה [פִּתְּ אֱוִיָּה
 18 וכולם מְקַדְּשִׁין]
 19 ככן [וקָרָא] N § / 269 § [

[ב1]

- 1 ומחדש [וְהָיָה כָּל יוֹם וְיוֹם מִשְׁרֵתֶיךָ
 2 מאש] וְיָךְ וְזִרְיָו וּמַהֲיָן [
 3 רבבות אֲשֶׁר וְנֹהָ שְׁנָאָה וְקִנְיָאָה מוֹאָ [איבה
 4 ותחרות מרחיק כעס ומפיר קצף ומרבה
 5 כל חֲזָז וְטָן] ב וְכִרּוֹב כְּבוֹדֶךָ אֵשׁ שֶׁר עַל הַשָּׁרִים
 6 מֶלֶךְ מֶלֶךְ [מְלָכִים] פִּי שֶׁרֶפִי לִהְבֶּה סָבִיב
 7 לכסאך עמדים וזה מְשִׁמֵּיעִים לך סולל
 8 ורוכב בערבות תהילה שירה וזמרה ברכות § 251
 9 הלל ושן [דֵּה וְהוֹדִיּוֹת נִיצוֹחַ נִיגוֹן
 10 והגין] לֵה צִהָ [שְׂמִיחָה וְשִׁשׁוֹן רִנָּנוֹת וְנוֹעַם
 11 עֲנוּוָה נוֹה וְנוֹאִי אִמֶּת צֶדֶק וְיוֹשֶׁר סְגוּלָה נִצַּח
 12 עֵילוֹךְ עֵילוֹז וְעֵילוֹי שִׁיגוֹב פְּלֹאוֹת וְיִשַׁע נַחַת
 13 מְנוּחָה וְנַחֲמָה שְׁלוֹמָה וְשִׁקְטָה וְשִׁלּוּם שֶׁאֵן]
 14 [וְשִׁהֲרָה אֶהְבֶּה חֲמִדָּה
 15 וְיִשְׁפְּטוּ אֶת הָעָם וְיִשְׁפְּטוּ אֶת הָעָם וְיִשְׁפְּטוּ אֶת הָעָם
 16 זוֹהָר וְזִכּוּוֹה וְזִכּוּוֹה כּוֹחַ גּוֹבָה וְיִקָּר חִיּוֹק מִמְּשָׁלִים
 17 וְאֵן [וְשִׁי] מֶלֶךְ וְזִיּהוֹן טִהֲרָה קְדוּשָׁה
 18 [וְשִׁי] גְּדוּלָּה וְגְּדוּלָּה
 19 [יֵי אֵשׁ בְּרוּךְ]

ההמנון הראשון (א1, שורות 1–11) חסר בראשו – ואולם הוא מקביל בבירור להמנון המופיע בגרסאות 'היכלות רבתי' ב- § 94 – ששריד מסופו זוהה במגילה (C §) – וזאת פרט לשני הבדלים בולטים בחלקו האחרון:

כ"י ניו יורק ENA 2977.5: א1, שורות 5–11 'היכלות רבתי' § 94¹¹⁷

[...]

[...]

שמח תשמח מלך שעליך

שמח תשמח מלך שעליך

117 ע"פ כ"י בודפשט A 238, עמ' 175.

בשמחת חֹתֵן בבית חופתו וישמח ויגל [ל'] [וְיִשְׂמַח]	כשמחת חתן בבית חופתו ישמח ויגל כל זרע יעקב ·
וְאִי אֵין בֵּר פֶּל שְׂבֵאֵי לַחֲסוֹת תַּחַת כִּנְפֵיךְ כשמחת לבב ששמח בך כי שיחתך עם שיחת מלכך ועם יוצרך ואתה מספר	וכשבאתי לחסות תחת צל כנפיך בשמחת לבב ששמח בך כי שיחתך עם שיחת מלכך ועם יוצרך אתה מספר
[וְקִדְוֶשְׁתָּ] [וְקִדְוֶשְׁתָּ] [אֵל] זה ואמר ·	[קדושתו בקדושה המשולשת דבר שז לֵלֶךְ הַ צְבָאוֹת · מלא כל הארץ כבודו ·

[1] המילים 'אני פל בר פל שבאתי לחסות תחת כנפיך' (המסומנות באפור) קוטעות את המבנה הקצוב של הבתים בהמנון, המתארים פנייה לכיסא הכבוד ('שמח תשמח [...] \ בשמחת¹¹⁸ חתן [...]') ולאחריו פנייה קולקטיבית ל'זרע יעקב' ('וישמח ויגל [...] \ כשמחת לבב [...]'). אבקש להציע שמילים אלה הן תוספת מאוחרת המשקפת תמורה שאירעה בתפקיד ההמנון: הוא החל דרכו כהמנון מרכבה לקדושה ובמועד כלשהו הומר לשימוש בהקשר טקסי מיוחד ואישי, אשר לאור מגבלות התייעוד בשריד מן הגניזה אי אפשר לעת עתה לעמוד עוד על טיבו ולקבוע אם נקשר לפעולה מאגית – כגון טקס שר התורה – או יועד למטרה אחרת.¹¹⁹

[2] דומה שגם ההבדל בנוסחה המקשרת לפסוק הקדושה (ישעיה ו 3) הניבט מן הטבלה משקף מעבר פונקציונלי מהמנון מרכבה שהוסמך לקדושה בהקשר ליטורגי באמצעות המילים ו' [קדושתו בקדושה המשולשת] – אל המנון שניטע בהקשר חדש בתיאורי ההיכלות בספר 'היכלות רבתי'.¹²⁰

ההמנון השני (א1, שורות 11–19) חסר מעט בסופו – וגם הוא מקביל להמנון שנשתמר (בהבדלים קלים) הן במגילה (E§) הן בגרסאות 'היכלות רבתי' ב- §306. שוב אפשר להיווכח שקטע הגניזה שלפנינו כולל נוסחה מקשרת שונה לפסוק הקדושה, נוסחה המשקפת כפי הנראה שימוש ליטורגי: 'וכולם מְקַדְּשִׁים קְדוּשָׁתוּ בְּקְדוּשָׁה מְשֻׁלֶּשֶׁת' [כך [תוב] וקרא אל זה ואמר] – בהבדל ניכר מן התעודות האחרות.¹²¹

118	צ"ל: כשמחת.
119	כדאי להעיר, שמצב הנוסח ב'היכלות רבתי' (בתיעודו מימי הביניים ואילך) משקף גם הוא נוסח קטוע: הצלע 'וכשבאתי לחסות תחת צל כנפך' (בלא נוסחה אישית לפלוני בר פלוני) אינה מחוורת ושוברת כאמור את המבנה השקול של ההמנון שלפניה ולאחריה ואין לה מובן ברצף ההמנון. ולא לחינם מצינו בענף הנוסח המאוחר שאליו משתייך בין היתר כ"י וטיקן ebr. 228 את הנוסח הייחודי "שמח ויגל כל דורע יעקב <u>כשבאים</u> לחסות תחת כנפך" – שהוא לדידנו ניסיון להבחיר את הנוסח המוקשה ולאחותו.
120	לפי המשך הקטע (שורה 18) נראה שיש להשלים את החסר כך: 'ו'כולם מקדישים' קדושתך' וכו'. יש להעיר בהקשר זה שנוסחת קישור דומה לקדושה נשתמרה בחתומותיהם של שני המגנטים אחרים ב'היכלות רבתי': § 274 ו § 273 '[משלשין קדושתך בקדושה משולשת]', המגנטים שגרסאותיהם השונות במגילה מן הגניזה הוזכרו לעיל: § H ו- § K (אך שם בקישור אחר לקדושה: 'כדבר שנאמר וקרא' וכו').
121	הצעת השחזור מבוססת על הנוסח לדליל (שורות 9–11).

ההמנון השלישי (א1, שורה 19 – ב1, שורה 19) חסר מעט בראשו וגם חתימתו אינה שלמה. חלקו הראשון (עד התיבות 'ורוכב בערבות') מקביל לאחד מהמנוני הקדושה במחרוזת ההמנונים לשר תורה שבמגילה (N§) וכן לאחד מהמנוני השבח בגרסאות 'היכלות רבתי' (269§). ואולם בשונה ממקורות אלה, לאחר הזכרת שרפי הלהבה העומדים סביב לכיסא הכבוד ומשמיעים דבריהם לאל 'ורוכב בערבות' – באות בקטע הגניזה שורות המשך ארוכות ובהן תוכן הדברים שמשמיעים השרפים: 'תהילה שירה וזמרה ברכות הלל ושל' [דה והודיות' וכו']. קטע ארוך זה מוכר גם הוא מגרסאות 'היכלות רבתי' (251§), אלא ששם הוא נטוע במקום אחר ובהקשר אחר כשמופיעה בראשו לשון הייעוד 'כיון שעמד לפני כסא כבוד פותח ואומר שירה שכסא הכבוד משורר כל יום ויום תהילה שירה וזמרה ברכה שבח והלל וקילוס ותודה והודיות' וכו'.¹²² לעיל הצבענו על כך שלשון הייעוד הזאת פותחת את מחרוזת ההמנונים השלישית ב'היכלות רבתי' (251§–268§), והנה נמצאה עדות לתצורה הקדומה אשר שימשה כפי הנראה חומר גלם לעיצובם של ההמנונים בהקשר חדש במחרוזת זו. ושוב נוכל להצביע על המעבר הסוגי: פיוט שבח שהחל דרכו בשירת השרפים בהמנון [קדושה?] קדום – הושם בפיו של יורד המרכבה העומד לפני כיסא הכבוד בתיאורי ההיכלות שב'היכלות רבתי'.

לאור כלל הממצאים הללו דומה שקטע הגניזה שבכ"י ניו יורק מעיד גם הוא על תצורה גולמית וקדומה של כמה המנונים ששובצו בזיקה לשר התורה בתעודות אחרות מן הגניזה במזרח (שרידי המגילה T.-S. K 21.95.S וכן שני השרידים T.-S. K 21.95.C ו-T.-S. K 21.95.G שנידונו בתתהסעיף הקודם). השריד הקצר שבכ"י ניו יורק מעיד גם הוא על שימוש בהמנונים בהקשר טקסי מיוחד (ואישי) ובד בבד אפשר שהוא אוצר עדות לשלב קדום אף יותר, שבו עמדו המנוני המרכבה במסגרת ליטורגית מובהקת כפיוטי קדושה קצרים הנאמרים בתפילת הציבור.

ג. נוסח מיוחד מימי הביניים לתפילת שר התורה

נוסח תפילה שונה וייחודי לטקס שר התורה נשתמר לפנינו בכמה כתבי יד מימי הביניים: לאחר העתקת החיבור 'היכלות רבתי' בכ"י בודפשט A 238¹²³ ובכ"י פריז, כ"ח H 55 A (התלוי כפי הנראה בקודמו)¹²⁴; וכן בהעתקות לקטניות מתוך 'היכלות

122 ע"פ כ"י בודפשט A 238, עמ' 184.

123 כ"י בודפשט A 238, עמ' 189–190. בשל הופעתה כאן נכללה תפילה זו בסינופסיס לספרות ההיכלות (לעיל הערה 6), עמ' 142–143 (§§ 322–334).

124 כ"י פריז, ספריית כל ישראל חברים H 55 A, דף 195ב–196ב (השורות האחרונות חסרות בשל חסרונן של דף לאחר דף 196 בכתב היד). יש להעיר בהקשר זה כי הדף הבא, דף 197 הוא המשכו הישיר של דף 182 בכתב היד, ונראה אפוא שאין הוא כרוך במקומו וכי יש להקדימו לדפים הכרוכים לפניו (183–196) – ובהם החיבור 'היכלות רבתי' וכן תפילת שר התורה הנספחת לו והנדונה כאן. עוד נעיר, שדף 197 הוא הדף האחרון ב'תפילת ר' מאיר שליח ציבור', שראשיתה בדפים 179–182 בכתב היד ואשר כפי הנראה הועתקה גם היא מן הטופס שבכ"י בודפשט A 238, עמ' 191–199 (נפתחת: 'תפילת ר' מאיר הנרשם פה. ברייתא שליטוד כבודו שלר' מאיר שליח צבור ז"ל שיסד על שמוש שבעה כסאות הכבוד בשבעה ריקעים').

רבתי' מן המאה החמש עשרה – בכ"י פרמה, פלטינה Cod. Parm. 2239¹²⁵ ובלקט התפילות שבכ"י וטיקן Ross. 356, סידור שהועתק בקמרינו ב-1412¹²⁶ לפני תפילה זו נוספה (בנוסחים שונים במקצת) לשון ההוראה 'בתחילה יקבע מדרש סוד תורה אחר כל תפילה מראשו ועד סופו ואחר כך יעמוד על רגליו'¹²⁷ – ובהעתקות הלקטניות נוסף על גביה: 'ויאמר זאת התפילה שהיא על ענין סוד תורה'¹²⁸ – ולאחר מכן נכתבו לשונות הוראה לנשיאתן של שתי תפילות קצרות, 'תפילת חותם גדול' ו'תפילת כתר נורא'¹²⁹. בהבדל בולט מכל התפילות לשר תורה שנידונו לעיל במקורות אלה לא נכללו הוראות להשבעת השרים, ותחתיהן אפשר למצוא את הבקשה הבאה:

ותצוה לעבדיך השרים הממונים על סוד תורה *ולמלאכים¹³⁰ אשר עליהם שיהיו נזקקים לנו למלאות רצונינו ולעשות את בקשתינו בתלמוד תורה ובסודותיה להרבות תעודה להפליא עצה ולהגדיל תושיה במקרא במשנה בתלמוד בהלכות ובאגדות ולהשכיל באמתך, בשם אזבוגה חותם גדול ובשם צורטק שם קדוש וכתר נורא^{131, 132}

בתפילה זו השגת הידע בתורה מאת השרים הומרה בבקשה לסיוע בלימוד התורה ובהשגת סודותיה; ואפשר שיש זיקה בין תמורה זו לבין הצנעתן של נוסחאות ההשבעה שעמדו במקור בטקס שר התורה.¹³³ לבד מכך תפילה זו עשירה בלשונות תהילה ובקשת שבח ממקורות שונים, ובחינתה מגלה כי בראשה ובסופה נכללו המנונים אשר זוהו לעיל במחרוזת קטעי התפילה לשר תורה במגילה מן הגניזה. התפילה נפתחת בשני ההמנונים 'האדרת והאמונה לחי עולמים' ו'תתהדר תתרום' ולאחריהם בקשת השבח 'יתפאר שמך וזכרך מלכינו בכל דור ודור, שכן חובת כל היצורים מלפניך' וכו' – בדמיון להופעתן של הפסקאות B §, J § ו-K בתפילה לשר

- 125 כ"י פרמה, פלטינה Cod. Parm. 2239 (דה רוסי 1287; ריצ'לר 1206), דף ב1–ב2 (בדף א1–ב העתקת 'מדרש שר תורה'; בכותרת: 'פרק כ"ז מפרקי היכלות'); וראו בעניין זה: שפר, *Hekhalot-Studien* (לעיל הערה 5), עמ' 184.
- 126 כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית, Ross. 356, דף א124–א128 (בדף א124–א128 העתקת 'מדרש שר תורה'; בכותרת: 'פרק כ"ז מפרקי היכלות'). ראו: B. Richler et al. (eds.), *Hebrew Manuscripts in the Vatican Library* (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008), 568–569.
- 127 כ"י בודפשט A 238, עמ' 189 (§=320).
- 128 כ"י פרמה Cod. Parm. 2239, דף ב1; כ"י וטיקן Ross. 356, דף א124. ובמקורות אלה 'סוד' ולא 'שר', ובעניין זה ראו להלן הערה 12.
- 129 שתי תפילות אלה, 'תפילת חותם גדול' (320§) ו'תפילת כתר נורא' (321§) נוספו לאחר חטיבת שר תורה בכמה מענפי המסירה של 'היכלות רבתי', לעתים בלוויית תוספות והרחבות. בעניין זה יצוין בייחוד ענף הנוסח שאליו שייך בין היתר כ"י פירנצה Plut. 44.13, שבו הועתקה לאחר תפילות אלה התפילה המאגית הארוכה בארמית 'ברוך שמיה רבא דבריש חכמיה ברא מייא וארעא' (דף 105–106 ב ככתב היד [495–489§]).
- 130 ככתב היד: ולמלכים; והתיקון על פי כ"י וטיקן Ross. 356.
- 131 המשפט האחרון בשם אזבוגה חותם גדול ובשם צורטק שם קדוש וכתר נורא חסר בהעתקות הלקטניות שבכ"י וטיקן Ross. 356 ובכ"י פרמה Cod. Parm. 2239, אף כי באחרון הוא הושלם בגיליון בידי מגיה שהשווה את הלשון לספר אחר.
- 132 כ"י בודפשט A 238, עמ' 190 (§=332).
- 133 וראו לעומת זאת: לסס, *Ritual Practices* (לעיל הערה 1), עמ' 78.

תורה שבמגילה. כנזכר לעיל, הן 'האדרת והאמונה' הן ההמנון שבו שובצה בקשת השבח על 'חובת כל היצורים' נשמרו בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי' מימי הביניים (§§ 274–275). גם שני ההמנונים 'תתהדר ותתרום' ו'מי לא ירום', שכאמור הוסמכו זה לזה ב'היכלות רבתי' (§ 306א ו-306ב) נכללו בתפילה שלפנינו, כשהם משובצים בריחוק מקום זה מזה, כדרך שמצאנו מופרדים במגילה מן הגניזה.¹³⁴ לאור ממצאים אלה רשאים אנו להסיק, שמחבר התפילה החדשה התבסס על מקור עלום שבו עמדו כל ההמנונים האלה במערך קטעי תפילה לשר תורה, כדוגמת התפילה שהתגלתה במגילה מן הגניזה או כדוגמת אחד המקורות האחרים שנידונו לעיל בסעיף זה – ובהבדל בולט מהופעתם בפיזור ובלא הקשר ברור ב'היכלות רבתי' לגרסאותיו.¹³⁵

ג.5. תפילה מחודשת ל'שר תורה' מימי הביניים

הדוגמה הבאה שאמנה היא תפילה נוספת לשר התורה שנתחדשה בימי הביניים ומתועדת גם היא בכ"י פרמה Cod. Parm. 2239, בסמוך לתפילה שנידונה בסעיף הקודם.¹³⁶ גם תפילה זו נפתחת בקטעים הקצרים 'תפילת חותם' ו'תפילת כתר נורא' ולאחריהם ההמנונים 'האמת [!]' והאמונה לחי עולמים' ו'תתהדר תתרום' בזה הסדר.¹³⁷ לאחר מכן באה לשון השבח 'תתהדר תתרום תתנשא תתברך תשתבח תתפאר תתגדל תתעלה תתקדש תתעלו תתקלס שכן חובת כל היצורים מלפניך' וכו' בדמיון לנוסח המקושט שבמגילה;¹³⁸ ולאחריה עוד כמה לשונות שבח שגם להן יש הקבלות בתפילה לשר תורה שבמגילה: 'מלך גדול וקדוש שליט על העליונים ועל התחתונים על הראשונים ועל האחרונים' (בדמיון ל-P §); 'מי יוכל לדבר אחת מאלף אלפים ורב רבי רבבות גבורותיך' (בדמיון ל-O §) – אשר כנזכר לעיל נכללו בהמנון אחד בגרסאות 'היכלות רבתי' (276§), ובלא כל זיקה ברורה ל'שר תורה'.

כמו התפילה האחרת שהועתקה בכ"י פרמה גם תפילה זו לא שימרה לשונות השבעה או רכיבים מאגיים אחרים המוכרים מהוראות שר תורה שבכתבי ספרות ההיכלות, אלא נוסחות המוכרות מתפילות אחרות לגילוי רזים; וגם עתה מוקד התפילה איננו השגת ידע באמצעים מאגיים כי אם בקשה לסיוע בלימוד במקצועות שונים. ובכללם קבלה ופילוסופיה:¹³⁹

134 'תתהדר ותתרום' בראש (322§), ו'מי לא ירום' בסיום (334§).

135 העתקתם של תפילה זו בכ"י בודפשט A 238 (ובעקבותיו בכ"י פריז, כי"ח H 55 A) מדגישה עוד הבדל זה.

136 כ"י פרמה Cod. Parm. 2239, דף א3-ב.

137 שם, דף נ"ג.

138 השוו' הלשון במגילה מן הגניזה (K§): 'תאדר תהדר תהלל תתקדש תתברך תשתלח תתפאר תתרום תנשא תתכתר תתקלס תתללן תתעלה תתעלו תתלזק תתאהב תתישר תתירא שכן חובת כל היצורים' וכו'.

והשוו לתפילה שנכללה בחיבור 'מרכבה רבה': שלמה מוסאיוב, מרכבה שלמה, ירושלים 139 תרפ"א, דף ה ע"ב; סינופסיס לספרות ההיכלות (לעיל הערה 6) § 706; Martin Samuel Cohen, *The Shi'ur Qomah: Texts and Recensions* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1985), 74-75. כהן (שם, עמ' 20-21 והערה 79) ציין את הופעתה בייחוס לרבינו תם בכ"י פרמא. פלטינה Cod. Parm. 2784 (דה רוס 1390; ריצ'לר 1198). דף א15-ב.

סייעני בתלמוד תורתך במקרא במשנה בתלמוד בהלכות ואגדות ובקבלה ופילוסופיית אלאמוד במהרה ובנחיצות כל דבר ותהי תורתך שמורה בגופי ולא אשכח לעולם דבר מפי ומלבי מן היום ותטיב מטובך בעולם הזה ותזכני לעולם הבא ופתח לי שערי חכמה שערי בינה שערי דעת שערי שכל ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ויהיו פניי מצהיכות ותהי קומתי נאה לי ותהי אמת¹⁴⁰ מוטלת על הבריות ושמי הטוב ילך בכל המקומות ויהיו חלומותיי מיושבים עלי ותהי תורתך שמורה בגופי שגורה בפי ולא אשכח דבר מפי ומלבי מן היום הזה ועד העולם והטיב לי מטובך בעולם הזה *ותקציבי¹⁴¹ לעולם הבא ותמחול לי כל עוונותיי שעשיתי בנעוריי ואל ישלוט בי יצר רע ולא שום נזק ותצילני מכל רוחין ושידין ופגעים וליסטים ומכל בני אדם הרעים ותפלטני מכל חיות רעות ומכל נחש ועקרב ומכל מזיק שבעולם והסכר פה דוברי רעתי וקבל תחנתי ושמע תפילתי בִּאֵי שומע תפילה.¹⁴²

סביר להניח שמחברה של תפילה זו השתתת את מתכונתה ואת נוסחיה על גרסה קדומה של תפילה לשר תורה כדוגמת אחד המקורות שנידונו לעיל, גרסה שבה שובצו ההמנונים הנזכרים בהקשר מיוחד זה. ולעומת החלקים המאגיים שלפי המשוער עמדו במקור אך לא מצאו את ביטויים בתפילה המחודשת, הרי המנוני השבח הקדומים מן התפילה לשר תורה מצאו את דרכם אל הנוסחים המחודשים לתפילות להצלחה בתורה מימי הביניים.

איור 5 • קטע מתפילה מאוחרת לשר תורה מימי הביניים •

כ"י פרמה, פלטינה Cod. Parm. 2239 (דה רוסי 1287; ריצ'לר 1206), דף 33

140 = אימתי.

141 רצ"ל: 'ותקצימני' או 'ותקציני' (והשוו נוסח התפילה ב'מרכבה רבה', הנזכר לעיל הערה 139).

142 כ"י פרמה Cod. Parm. 2239, דף 33.

ג.6. תפילה ל'שר תורה' בילקוטים מאגיים מאוחרים

נוסח ייחודי לתפילה ל'שר תורה המתועד בשני כתבי יד המחזיקים לקט חומרים מאגיים, שנכתבו בתימן במאות השמונה עשרה והתשע עשרה, הוהדר ונידון בהרחבה בידי ביל רביגר: כ"י ניו יורק, הספרייה הציבורית Heb. 40, דף 28א–31ב וכ"י תל אביב YM.011.014 (אוסף ביל גרוס 42), דף קפב ע"א–קפו ע"א (סדר הדפים נטרף).¹⁴³ כפי שהראה רביגר, בראשו של קטע זה – שהוכתר במילים 'לשר תורה זה' – מתועדים שני ההמנונים שב § 306 וכן ההמנון § 94 – בצד נוסחאות השבעה רבות.¹⁴⁴ לאור הדמיון בהופעתם של ההמנונים אלה בסמיכות להשבעת שר התורה בכתבי יד אלה וב-2 יריעות הגניזה שנידונו לעיל בסעיף ג.1–2, וכן לאור תיעוד חלקיהם של ההמנונים בקרבה להשבעת שר הפנים במגילה T-S. K 21.95.S שנידונה בהרחבה לעיל, ביקש רביגר לראות בהסמכתם של ההמנונים והשבעות זה לזה מאפיין ייחודי למסירתם של כתבי היכלות שמקורם במזרח בהשוואה ל'מסירה האירופית' של כתבי היכלות.¹⁴⁵ אינני משוכנע עד תום בתוקפה של קביעה זו, שכן כפי שהתברר לעיל הסמכתם של שני ההמנונים הדבוקים זה לזה ב- § 306 ('תתהדר תתרום' ו'מי לא ירום') להוראה על שבועה ('וישביע') מתועדת ברבים מכתבי היד של 'היכלות רבתי'.¹⁴⁶ ספק גם אם עלינו להניח שכתבי היד המאוחרים שנכתבו בתימן מעידים בהכרח על תיעוד רציף של כתבי ספרות היכלות במזרח, ולא על חיבורים שהתגלגלו לתימן ממקום אחר ובמועד מאוחר יותר.¹⁴⁷ ואולם כך או כך הצעתו של רביגר, שכתבי היד התימניים שימרו מתכונת דומה לקטעי הגניזה שנזכרו לעיל – שרירה וקיימת; והיא אף זוכה עתה לאישוש עם פענוח הקטעים הנוספים מן המגילה T-S. K 21.95.S, ובהם שרידיו של ההמנון § 306, ובייחוד הלשון המפורשת בראשו, הכורכת את כל מחרוזת ההמנונים בתפילה ל'שר התורה' (C§).

האסופות המאגיות שבכתבי היד התימניים מצטרפות אפוא לתפילות המורחבות האחרות ל'שר תורה, שאותרו בכתבי יד אירופיים בימי הביניים ונסקרו

143 רביגר, "Non-European Traditions" (לעיל הערה 32), בלויית מהדורה וביאור. לחיבורים הקדומים 'ספר הרוזים' ו'ספר הישר' שהועתקו בכ"י ניו יורק Heb. 40 (והמצויים גם בכ"י תל אביב YM.011.014), הכוללים מאגיה ומאגיה-אסטרולית, ראו גם הדיון הבא: Reimund Leicht, *Astrologumena Judaica: Untersuchungen zur Geschichte der astrologischen Literatur der Juden* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2006), 204–214.

144 שם, עמ' 690–694.

145 ראו בייחוד שם, עמ' 694–696.

146 וראו בעניין זה גם הצעתו הנזכרת של הרמן, "Jewish Mysticism" (לעיל הערה 31), עמ' 197–198; וראו גם לעיל עמ' 77.

147 זאת בייחוד נוכח הממצא שעליו הצביע רביגר, "Non-European Traditions" (לעיל הערה 32), עמ' 690, שחומר מקביל לטקסטים שהועתקו בכתבי היד התימניים המאוחרים מתועד כבר בלקט המאגיה הנרחב שנכתב במאה החמש עשרה באזור הביזנטי: כ"י ניו יורק, הספרייה הציבורית Heb. 190 (לפנים ששון 56), עמ' 88–89 (ספירה ישנה: דף 49ב–50א); וראו עוד: ג' בוחק, ספר כשפים יהודי מהמאה ה'ט': כתב יד ניו יורק, הספרייה הציבורית 190 (לשעבר ששון 56) מבוא, מהדורה מבוארת וצילום כתב היד, לוס אנג'לס תשע"ה 2014, עמ' 127–129.

לעיל.¹⁴⁸ אלה גם אלה מלמדים כפי הנראה על הילוכן של תפילות שונות ל'שר תורה', שהורכבו בהן המנוני שבח וקדושה הידועים ממחרוזות ההמנונים בתפילת שר תורה במגילה הקדומה מן הגניזה, ושלא הייתה להם תלות במסירת החיבור 'היכלות רבתי' בגרסאותיו הנפוצות.

ד. סיכום ומסקנות: תפילת שר התורה – טקס, טקסט וקונטקסט

שרידיו של כתב היד הקדום ביותר של חיבור מ'ספרות ההיכלות' שהגיעו לידינו, המגילה T-S. K 21.95.S מתקופת הגאונים – שנשמרה באוספי הגניזה – התגלו במחקר זה כרצף פרקים מחיבור על שר התורה. פענוח שורות ושחזור פסקאות שלא זוהו בעבר גילו כי מחרוזת המנוני התהילה ויתר הקטעים שבמגילה נוסדו כתפילה הנאמרת כחלק מטקסי שר התורה בצד קריאת המדרש (פעולה המכונה 'תפילה') והשבחות המלאכים. זיהוי תוכנם, הקשרם וייעודם של השרידים במגילה הוביל למסקנות בשני תחומים עיקריים בחקר ספרות ההיכלות: ההיסטוריה הטקסטואלית של כתבי היסוד בספרות זו; וחקר הזיקה בין תפילה, מאגיה והעיסוק בחזיונות המרכבה.

ד.1. היסטוריה טקסטואלית: התפילה הקדומה ל'שר תורה' וחקר גיבושם של כתבי ספרות ההיכלות – התהוות נוסח היסוד של 'ספר היכלות רבתי'

לאור ניתוח מבני וטקסטואלי של הקטעים ששרדו במגילה ולאור השוואתם לקטעים המקבילים להם בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך הוצע לראות בשריד הקדום מן הגניזה עדות לתצורה קדומה ויותר מקורית של חטיבה בחיבור. כפי שהוצע, כתבי היד של 'היכלות רבתי' – בכל ענפי המסירה של החיבור הידועים כיום – מתעדים מצב משני ונחות מבחינת תצורת הטקסט וכן מבחינת תיחום הסעיפים וסדרם היחסי (ובמידה מסוימת גם נוסח הטקסט). אלה הן הראיות העיקריות שהובילו למסקנה זו:

- (1) לעומת הקשרה המתברר של מחרוזת ההמנונים במגילה כתפילת הכנה לטקס שר התורה – הרי בכתבי היד של 'היכלות רבתי' מפוזרים המנונים במקומות שונים, כשמרביתם תלושים מהקשר. רוב שירות השבח לאל, לכיסא הכבוד, לחיות המרכבה ולמלאכים המשרתים – שנכללו במגילה במחרוזת ההמנונים שאדם אומרה 'קודם שיתפלל' שר תורה, נקבצו בחלקו האחרון של 'היכלות רבתי' (§§ 269–277) בצד המנונים אחרים, אך בלא הקשר מפורש ובלא לשון ייעוד. בעזרת המגילה אפשר לזהות בטקסט של 'היכלות רבתי' קווי תפר וסימני עריכה המעידים על מושבם הקדום של ההמנונים (בייחוד מִטַּעַץ החתימה בברכה לאדון הסתרים שבסוף

148 כיצא בדבר מיצוי בחינתן של תפילות נוספות שבהן שובצו המנוני התהילה המוכרים מן התפילה לשר תורה צפוי להעשיר עוד את ידיעותינו לגבי גלגוליהן של יחידות תפילה כאלה. דוגמה לתפילה מאוחרת ובה תשבץ המנונים מן הלקט שנידון לעיל ראו התפילה שהדפיס "דן, תפילה לר' אלעזר מוורמס", טמירין, ב (חשמ"ב), עמ' עז-צא.

§ 277; ולשון ההוראה 'מה יפתח אדם קודם שיתפלל שר תורה' שבראש § 306).

(2) בחלק מעדי הנוסח של 'היכלות רבתי' מימי הביניים ואילך שרדה לשון ההוראה הטכנית 'וישביע' החבויה באמצעו של סעיף מאוחר (בין § 306א ל-§ 306ב) ובלא הקשר ברור. לעומת זאת במגילה נמצאה נוסחת השבעה מפורשת ('אשבעית עליך שר הפנים' וכו'; § L) ועמה קטעים מאגיים נוספים בענייני שמות (§ M ו-§ Q). רק האחרון ביניהם – שבו נזכר המלאך מטטרון ושנרשמו בו 8 שמותיו – השתמר (בשינויים קלים) בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי' (§ 277ב), ואולם כאן קאמור הקשרו ומשמעותו אינם מחוורים כלל.

(3) אחד ההמנונים במחרוזת שבמגילה (§ G) כולל התייחסות מפורשת לגילוי סודות (למשה בסיני) – עניין התואם יפה את עיקרו של טקס שר התורה והנקשר במגילה גם ליסודות המאגיים שנמנו, ובהם בייחוד גילוי השם (למשה בסנהלבסיני; § M). לעומת זאת להמנון המקביל בעדי הנוסח של 'היכלות רבתי' (§ 272א) אין הקשר מיוחד, והוא אף נמסר שם בצורה משובשת כשהוא דבוק בלא טעם לקטע מהמנון אחר.

(4) כיוצא בדבר נתברר כמה הבדלים בתיחום ההמנונים במגילת הגניזה בהשוואה לעדי הנוסח של 'היכלות רבתי', הן בגבולותיהם הן בלשונות הקדושה שבסיומם. במקרים אלה התיחום במגילה משקף מצב יותר משובח בהשוואה לתיעוד בכתבי היד של 'היכלות רבתי' (המעיד על דילוג, על החסרה ועל פילוח שגוי).

(5) תעודות מאלף השנים האחרונות, ששימרו נוסחי תפילה לשר התורה בהקשרים קודיקולוגיים מגוונים, ביססו עוד את הזיקה בין המנוני השבח הראשיים שנקבעו בתפילת ההכנה לשר תורה במגילה הקדומה. כפי הנראה מקורות אלה מתעדים שלבים קדומים יותר במסירתה של תפילה זו בהשוואה לכתבי היד הרבים של 'היכלות רבתי', שבהם היא כאמור מפוצלת ומפורדת.

אם כן בניגוד להערכות אחרות שנשמעו בעבר, יש בסיס איתן לטענה שמחרוזת ההמנונים בתפילה לשר תורה במגילה משמרת תצורה יותר קדומה של יחידה זו בהשוואה לתצורה שבבסיס כל התיעוד המוכר והמאוחר בכתבי היד של 'היכלות רבתי'. לממצא זה חשיבות רבה לדיון המסועף בשאלת אופן התגבשותו של 'היכלות רבתי', ובמסגרת זו אמנה בקצרה 4 מסקנות ראשוניות העולות מממצאיו של מחקר זה, שיש לשוב ולבוחנן ביתר הרחבה במחקרים נוספים:

(א) ההערכות שנשמעו בעבר, שכל היחידה הטקסטואלית על שר תורה § 278–306 היא חטיבה עצמאית ב'היכלות רבתי' או אף חיבור מובחן – מצריכה עתה תיקון: לכל הפחות יש לקשור את מחרוזת ההמנונים § 269–277 הקבועה לקראת סופו של 'היכלות רבתי' אל סיומה של היחידה שר תורה (§ 306א ו-§ 306ב) – דהיינו לערער על הגבול החד שנמתח לפני ראשיתו של מדרש שר תורה ב-§ 278.

(ב) בהמשך לכך, שיוכה המחודש של מחרוזות ההמנונים §§ 269–277 אל היחידה (או החטיבה) על שר התורה מגלה מאפיין ספרותיסוגי מרכזי המשותף ליחידה (או לחטיבה) על שר התורה ולפרקי החיבור 'היכלות רבתי' שלפניה: מחרוזות שבראשן נקבעה לשון ייעוד. לאור זאת יש יסוד סביר להניח שהם נכללו יחד במגבש טקסטואלי ('מאקרופורם') או בחיבור כוללני אחד כבר בשלב קדום מאוד, דהיינו בשלב שקדם להתהוות הטיפוס היסודי של 'היכלות רבתי', שלב שאירעו בו כדברינו ההפרדה והפיצול של ההמנונים. מבחינת המיון הסטמטי של נוסחי 'היכלות רבתי' לענפים, נראה שלפנינו תכונה תצורתית בולטת המשותפת לכל המסירה הידועה של חיבור זה מימי הביניים ועד היום, ממצא שקשה להמעיט בחשיבותו.

(ג) הבנת מקומה המקורי של מחרוזת ההמנונים לשר התורה ושחזור שרידיה של פעולת העריכה אשר נטעה את מרבית ההמנונים בהקשר אחר ב'היכלות רבתי' ממציאים בידינו מפתח לבחינה מחודשת של תולדות התהוותם של מקבצי התפילות בתוך המרקם הטקסטואלי הסבוך בחיבור 'היכלות רבתי'. גילוי מקום מושבה הקדום (והמעשי?) של התפילה לשר התורה בתוך מערך טקסי מיוחד – המשלב קריאה, תפילה ומאגיה – עשוי להתברר ככיוון מחקר פורה לבירור מקורן של מחרוזות ההמנונים האחרות לאורך 'היכלות רבתי' ובהם – שירת היורד למרכבה (§§ 94–105); שבחי מלך וקסאו (§§ 152–172 + §§ 190–192); ושירת העומד לפני הכיסא (§§ 251–257 + § 268) – מחרוזות שבראשן משולבות לשונות שבח ורוממות קבועות.

(ד) כפי שלימדו שרידי חיבורים אחרים המתועדים אף הם בגניזה (כ"י קיימברידג' T-S. K 21.95.C, כ"י קיימברידג' T-S. K 21.95.G ובייחוד כ"י ניו יורק ENA 2977.5) בידינו נותרו רסיסי תיעוד יקרי ערך של המנונים יחידים, שיש בהם כדי ללמד על מצבם הגולמי אשר קדם כפי הנראה לשזירתם המשנית בתוך מחרוזות המנונים מיועדות.

ד.2. היסטוריה רעיונית: כתבי ספרות ההיכלות – ממאגיה ותפילה לספרות חזיונית

המסקנה הטקסטואלית, שכל גרסאות החיבור 'היכלות רבתי' מימי הביניים מתעדות פעולת עריכה קדומה שבה הופרדה ופוצלה מחרוזת המנונים שעמדה לפנים במגבש אחד (כתפילת הכנה לשר תורה), מעוררת כמובן את השאלה ביחס לטעמיה האפשריים של פעולה זו. בחינת מקומם – הלאימקורי לשיטתנו – של שירות השבח למרכבה ב- §§ 269–277, ובסמוך למחרוזת שירת הכיסא החותמת את הרצף הנרטיבי ב'היכלות רבתי', עשויה ללמד על בחירה ספרותית-סוגית. רוצה לומר, אפשר שלפנינו רשמיו של מעבר ספרותיסוגי מחיבור ששילב סיפורי מעשה על יורדי המרכבה עם הדרכות מעשיות לפעולה – ובעיקר תפילה והשבעות – אל אנתולוגיה של חיבורים ונוצקו במסגרת חדשה, שבה טושטשו ההיבטים המעשיים והטקסיים ושובצו גם הם ברצף הנרטיבי-ההיסטורי'.

העניין האחרון נוגע כמובן בשאלת היסוד על הזיקה בין היסודות המאגיים לבין היסודות החזיוניים והמיסטיים בכתבי ספרות המרכבה. בהקשר זה נזכרה לעיל השערתו של הרמן בדבר ההפגשה המכוננת שאירעה ב-§ 306 בין המנון השבח לבין פעולות מאגיות של השבעה בטקס שר התורה. ואולם לאור ממצאיו של מחקר זה, הסעיף § 306 (וליתר דיוק שתי הפסקאות המובחנות שאוחזו בו כלאחר יד) אינו אלא שריד עמום מכריכה יותר נרחבת של מחרוזות המנונים ארוכה אשר השתייכה למערך מאגי שלם ומפורט. לאור זאת אפשר לטעון, שגרסאות החיבור 'היכלות רבתי' שהגיעו לידינו יותר משהן מתעדות הפגשה חלוצית של רכיבים מאגיים עם המנוני מרכבה, ניבטת מהן במידת מה מגמה הפוכה (ויותר מאוחרת): העתקתן של מחרוזות ההמנונים שעמדו לפנים בהקשר טקסי ומאגי ברור אל הקשר ספרותי ואף אל סוגה חדשה.

מאורעות אלה בתולדות גיבושו הטקסטואלי והרעיוני של חיבור מרכזי בספרות ההיכלות, 'ספר היכלות רבתי', אירעו על פי המשוער בשלב קדום – ובמידה רבה סמוי מן העין – אך אותותיהם הטקסטואליים ניתנים עוד לאיתור בעזרת ניתוח זהיר ובד בבד באמצעות השוואה לתעודות אחרות. ניסיונות נוספים לאתר סימנים כאלה ב'היכלות רבתי' וכן בכתבים אחרים מקורפוס ספרות ההיכלות – ובכלל זה שרידים מחיבורים שנשתמרו רק בגניזה – יסייעו בבחינתה של ההשערה המוצעת באמצעות מקרי מבחן נוספים. וברוח המקרה שנידון במאמר זה, יש חשיבות מתודולוגית בשימור ההבחנה בין שלבי היווצרות ובין מועדי גיבוש שונים של הטקסטים: ולדוגמה, לא הרי בירור זמן עריכתן של מחרוזות המנונים בהקשרים ספרותיים שונים כהרי ההתחקות אחר מושבן המקורי של המחרוזות; ולא הרי בחינת אופני ההסמכה של שירות קבועות ליסודות נרטיביים או מאגיים כהרי חקירת הקשר התהוותם הקדום של המנוני שבח למרכבה. כך למשל מתברר, שהמנון תהילה כגון 'האדרת והאמונה' – שמוצאו הקדום לוט בערפל – הילך לאורך מאות בשנים כמרכיב קבוע בתפילות שונות לטקס שר התורה. רק במועד מאוחר יותר נדד המנון זה עם המנונים אחרים והוצב באופן אנתולוגי כיחידה מובחנת בחיבור 'היכלות רבתי', ואולי בזיקה לכך אף החל להתפשט בסידורי התפילה.¹⁴⁹

הבירור הטקסטואלי והבחינה הרעיונית מצטרפים זה לזה ופותחים פתח להערכת תולדות העריכה של טקסטים בספרות ההיכלות ולהבנת דרך עיצובם הספרותי בזיקה למגמות ולתמורות רעיוניות חשובות שאירעו בתולדות ההתקבלות. דוגמה בולטת לערכו הפרשני של ניתוח שרידי המגילה אל מול התייעוד של גרסאות 'היכלות רבתי' הוצגה לעיל בדיון ברשימת שמותיו של מטטרון (§ Q; § 277), שלפי הצעתנו שורבבה בצורה גולמית בתוך המנוני השבח וההשגבה של האל בסיום מחרוזת תפילת ההכנה לשר התורה. לעיל הועלתה ההשערה ששורבובה של פסקה זו על מטטרון נכרך בשילובם של הקטעים האחרים במגילה על שר הפנים ו'שר שרי שרים', השבעתו ושמותיו (§ L, § M, § R), שלא נמצאה להם הקבלה במסירה הידועה של 'היכלות רבתי'. מציאותו של שרובב בעניין מטטרון (§ Q; § 277) בכל כתבי היד של 'היכלות רבתי' וגילויי ההקשר המקורי שבו שורבב – תפילת ההכנה לשר התורה, מלמדים גם הם על פעולת עריכה קדומה ונמרצת, שבמהלכה שולבו באופן משני

149 לראשית הזיקה בין 'האדרת והאמונה' לבין סידורי התפילה ראו בייחוד: מ' בראילן, סתרי תפילה והיכלות, רמת-גן תשמ"ז, עמ' 16–19.

מרכיבים מאגיים ואנגלולוגיים שהיו זרים לטקסט המקורי, מלאכה שהותירה קו תפר גס בטקסט. הכללתו של מטטרון שר הפנים בלשונות התפילה ובנוסחאות ההשבעה בטקסט על שר התורה מצביעה כפי הנראה על תמורה בולטת שאירעה בעיצובו של הטקסט, שבו כאמור נזכרה במקור השבעתם של 12 שרים אחרים (שנזכרו בשמותיהם ב'היכלות רבתי' וכן בהקבלות במקומות אחרים כגון החיבור עלום השם ששרדו ממנו יריעות הקלף T.-S. K 21.95.C ו-T.-S. K 21.95.G). דומה, שרק הודות לעדות יקרת הערך מן המגילה (Q§) יכולים אנו להטעים כיום באופן משביע רצון את היקרותו המפתיעה של מטטרון בפסקה שהיו שראו בה פסקת הסיום של 'היכלות רבתי' (§277), ושיכולים אנו לראות בה שריד מקרי המתעד את 'המפנה המטטרוני' בעיצוב הטקסט והטקסט של שר התורה. אם אכן לפנינו שרידיה של עריכה אנגלולוגית שבה נוסף מטטרון לתוך מגבש טקסטואלי קיים בחיבור מספרות ההיכלות, הרי שבכך נתגלה מפתח טקסטואלי-כרונולוגי חדש לבחינת תמורות דומות שאפשר שפקדו קטעים אחרים ב'היכלות רבתי' ובכתבים אחרים בספרות ההיכלות. וכך, התמורות שאירעו ביחס לממד המאגי בתפילות לשר התורה או המגמות האנגלולוגיות השונות ששרידיהן משתקפים בטקסטים שנידונו – הן דוגמה לעדותן הדוממת של תעודות נדירות לתהליכים רבי משמעות שפקדו את ההתקבלות הרעיונית והטקסטואלית של כתבי ההיכלות והמרכבה.

נספח

תפילת שר תורה על גבי מגילה מן הגניזה – שחזור חדש

Ms. Cambridge, University Library, Taylor-Schechter Genizah Collection, K 21.95.S

שחזור אות או תיבה	[א] [א]
קריאה מסופקת	א אא
תיבה או אות בלא הצעה לשחזור	? ??

ב	א	
מיגילה ורינה שלעיתים ועיתים	1 [אמר רבי ישמעאל] אל	
הגיון היוצא מפי קדושים מנגן	2 [אשרי מי שזכחת אבותיו מפי] עתו	
ומתגבר מפי משרתים הרי רעש	3 [וצדקת יולדיו צומדת לו וי] היה	
וגבעות להבה ניצבורות ניגזזות	4 [משחמש ברג זה ובהנחתם זה]	
וניתוכות בכל יום ויום כדבר שנאמר	5 [ויחזיר נזקקין לו זה] וא לתגאה	
וקרא וגו' מי לא ירומם	6 בגאותה של תורה סליקן פרקה	
אותך מלך נורא נורא ומבוהל על כל	7	
משרתין ברתת ובזיע משרתים	8 [אמר רבי ישמעאל מה ין פתח]	
אותך בביהול וברעדה עומדים לפניך	9 [אמר רבי ישמעאל מה ין פתח]	
בפא אחד ובגזירה שוה שמך נורא	10 [תורה כיון שצמד יאמר] תתאדר	
מוציאים אין מוקדם ואין מאוחר	11 [אמר רבי ישמעאל מה ין פתח]	
וכל המעריב את קול מחבירו	12 [ותחנש מלך מפואר כי על פס רם]	
לשמך כשעור נימה שלסער	13 [ותשא נורא ומבזהל אתה שוכן]	
מיד הוא נידחך ואש להבה מלהטת	14 [בחדרי היכל גאה משרתי]	
אותו כדבר שנאמר וקרא וגו'	15 [כסאך מבחילין ומדעין ערבות]	
כי אתה הו' יהוה האל הגדול	16 [והדום וגליך בכל יום בקול רינה]	
הגבור והנורא הצדיק החסיד הטהור	17 [וברצש זמרה וחמון שירה כדבר]	
והנאמן אתה גדול לך מגדלים כל בעלי	18 [שנאמר וקרא וגו']	
גדולה אתה [בצד] לך מגדלים כל	19 []	
[בצל] לי גבורה אנתה נורא לך [מרגיש]	20 []	
כל בעלי רגשות אתה צדיק לך	21 [ראש שירות]	
[מצדיקים כל בעלי] צדקות אתה	22 [תחילת שבת וראשית שירה תחילת]	
[חסיד לך מייחל] ים כל בעלי חסידות	23 [גילה וראשית רינה משודדים]	
[אתה] ה' נשהור לך משהרים כל בעלי	24 [השרים המשרתים בכל יום ליהודה]	
[ט] הרה [אתה] הוא נאמן בדברך	25 [אלהי ישראל לכסא כבודו הם]	
[ל] לאמינים כל בעלי אמונה	26 [מנשאים גיל גיל כסא הכבוד רנן]	
אתה הו' שגיליתו סודך למשנה	27 [רנן מושב עליך הריצ הריצ בלי]	
בסיני ולנא כסיתך ממנו [א] ה' גבורתך	28 [חמדה שנעשה בהפלא ופלא]	
כל זמן שה' ב' יוצא מפך ההרים	29 [שמה תשמה מלך שעליך כשמחת]	
מזעים ומתב' הים מלפניך ועומדים	30 [חתך בבית חופתו ישמה ויגל כל]	
לפניך בבהלה גדולה ובזמן שה' רב	31 [זרע יצק וכשבאחי לחסות תחת]	
יוצא מפך כולם נישרפים בלהבות	32 [צל כנפך בשמחת לבב ששמה בן]	
אש כדבר שנאמר וקרא וגו'	33 [כי] סניחך לך עם סיחך מלך]	
אנתה [] ר' צוררים	34 [ועם יצרך אתה מספר כדבר]	
בידינו של [] אתה גבור [גאי]	35 [שנאמר] קלק וגו'	
[ג] אתה עלן הכל מתג' אה על כל [מש] פיל	36 [מישבת ושי] ה' שילום וניחם]	

ד	ג
הסור [השכל] לחי העולמים	1 [גאים ומגביה שפלים] ג'יאה בביריות אדם וכדמות
הענו [הענוה] לחי העולמים	2 [אדם בכסאו קבעתה פ] ני אדם להם וידי אדם
הפאן [הפלא] לחי העולמים	3 [תחת כנפיהם כדעצם] משתחווים ואומרים שירה
הצה [לה הצדקה] לחי העולמים	4 [כאדם ואימתך מלך] עליהם גיאה בחיות אריה
הקי ? ? [הקדושה] לחי העולמים	5 [ד] מול [ארי] ה [כסא] קבעתה פני אריה להם
הר ? ? [הרחמים] לחי העולמים	6 ש'אגים כאריה וזרועם ועוזם כאריה אימתך
השקט [השאנן] לחי העולמים	7 [כאר] י'ה עליהם גיאה בבהמה שור ודמות השור
השנ [ה] וה [שיר] לחי העולמים	8 בכסאך קבעתה פני השור להם גועים כשור
התהי [לה והתפארת] לחי העולמים	9 וחזותם כשור ועומדים על עומדם כשור
תתאדר תתהדר תתהלל תתקדש תתברך תש'ל'ח	10 ואימתך מלך עליהם גיאה בעופות נשר ודמות
תתפאר תתרום תתנשא תתכתר תתקלס תתהלל	11 נ'שר בכסאך קבעתה פני נשר להם מעופפים
תתעלה תתעלז תתחזק תתאהב תתיש'ר תתירא	12 כנש'ר וטסים כנש'ר ורצים כנש'ר וקלים כנש'ר
שכן חובת כל היצורים עמך בית ישראל לכל	13 לעשות רצונך ולשליש לך קדושה משולשת
מקומות מושבותיהם לישרך לישרך לישרך	14 כדבר שנאמר וקרא וגו'
לישרך לישרך לייראך להשג'ך חי העולמים	15 ברכות ש'ל'ח והלל פאר שבח ולח'ש נצח הגיון
כדבר שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש	16 והיגיון לאדיר לאביר לאמיץ לבל'ח'ר לברוך
קדוש קדוש יהוה צבאות מלוא כל הארץ	17 לגיאה לגאון לגאזה תנומה אין לה [פ] לא לילה
כבודו סליק פרקה	18 [ו] לא יומם ג'ליה בפייהם רננה בלש'ן [פ] בכל יום
אש'בע'ית עליך שר הפנים בשם אט בשם יהוה	19 [ו] יום מ'ן [ו] יע'ן [פ] רעש זימרה ו [ה] לל כדבר שנאמר
צבאות בשם שר יה יהוה צבאות בשם אל	20 [ו] קרא וגו' האדרת והאמונה לחי
תיקרתין יהוה צבאות בשם אכתיאל יהוה אלהי ישראל ר' מחתם	21 העולמים ה [פ] ה והברכה לחי העולמים
על תגא ומפרש על כורסיא יהו' [פ] [פ]	22 הגא' [ה] וה [פ] לחי העולמים
יהי היי יהו היא ? יהו הייאי זה יהיה [פ] [פ] יהי	23 הד [פ] [פ] והדעה לחי העולמים
יה' אלהי הי הי ? יהי יהו הייאי [פ] [פ] יהי	24 ההו' [פ] והדר לחי העולמים
יה היה הוה	25 וע' [פ] ותקת לחי העולמים
ז' השם שניגלה למשה ב [פ] [פ] מ'ר אנכי	26 הזכות וה [פ] ול לחי העולמים
האל אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק	27 הח' [פ] ? והחי' [פ] לחי העולמים
ואלהי יעקב זט את [פ] [פ] שפציה עליונה וקדושה	28 הטובה והטהרה לחי העולמים
יא יא יא יא את בקדושתך היעיד ב' [פ]	29 הישו' [פ] והישרה לחי העולמים
יש ב' עבירה אם יש בי אחד מכל סימני	30 הכת' [פ] והכבוד לחי העולמים
	31 הלקח והליבו' לחי העולמים
	32 המלכות והממשל [פ] לחי העולמים
	33 הנועם והנצח לחי' [פ] עולמים

חנייִהֶךָ מלֶךְ ???? [זלזל] מלֶךְ אדיר	עבירה אם טַמֵּא [א] נִי [זלזל]	1
ומלֶךְ אֲמִיץ שליט עלן הַרְאֵשְׁנִיִּם ועל	הטהורים הָאֵלּוּ שמה [זלזל] בי	2
האחרונים בתוך רתת [חיש מרצ]ם	ואמות אם טהור אני הֶלֶךְ לי	3
רעש זימרה והלל [כדבר שזאמר]	הטהורים האלו בשמך יציב [א]	4
וקרא וגו	א [זלזל] שִׁלְ אֲוֶהֱיִי גדול גיבור	5
מלֶךְ רם וְנִשָּׂא מלֶךְ עִיזוּ וגיבור מלֶךְ	אֲנִי [זלזל] הִי שהוא אדיר זַמְּקָה	6
טהור וקדוש שליט על הראשונים	סכנותה וקסנותה בהֶרְךָ [ר]	7
ועל האחרונים על העליונים ועל	והטהור מחול לי על כל [מה]	8
התחתונים אין אדם יכול לידע מַעֲשֶׂיךָ	ש[ע] שִׁנְיָתָי [ר] בְּרִיךְ [שם] כבוד	9
ולחקור נפלאותיך כדבר שנאמר	[מלכותו] לְנֹעַלָם [רעד]	10
וקרא וגו		11
ויקרא ויאמר מיטטרון ששם שמו		12
לשמונה שמות מרגִיִּאל גִּלְיָאֵל	[אתה הוא פועל גבורות מחדש]	13
???? אֵל טנריאל הוהייה אֱלֹהֵי מִיטְטֵרָךְ	[חדשות מחדש ברויחך בכל] יום	14
מיִאֵל יִהְיֶה יוֹפִיֵאל טִין טִבִּין טִבִּין [זלזל]	[יום משרתים מאש] לְלֵאמֹס	15
יהו זה מיטטרון באהבה שחִיָּי	[שבתך דך חרצ מ] חִיָּי בתך	16
אֲוֶהֱבִים אותו כל צבא המן [ר]ם	[רב]בות אש [זחזח] שינאה	17
היו קוראים אותו זיפציאל [זלזל]	[קצי]נאה מואֵל [ס] [אי]מה ותחרות	18
עֲזָרִיֵאל יהוה יהוה אל רחום וחנן	[מרחי]ק כעס מפיר קצף	19
אך אפים רב חסד ואמת ברוך **	[מ]רבי [כל חן] וטוב כרובי כרוביך	20
חכם הרזין וארון השרים	אש [חמ]תגאה על כרובי אש	21
	ש[רפי]ם שרפי להב סביבות	22
שאל רבי עקיבה את רבי אליעזר	[כ]טא עומדים זה לזה משמיעים	23
הגדול אמר לו במה משבין עין את	[סול]ק לרוכב בערבות כדבר שנא	24
שר שרי שרים לירד לארץ אמר	וקרא וגו	25
לו פעם אחת הורדתיהו וביקש לשרוף		26
את כל העולם כולו כן [ש]ך אדיר מכל	ומי יוכל לִדְבֹר אחד מאלף	27
פמליה הוא שלמ[עלה] ותמיד עומד	אלפי אלפים וריבי רבבות בכוח	28
ומשרת לפני מלכ[ו]ן שלעולם לפי	גבורותיך שהחיות נִי [צצ]ות	29
ששכנֵה עימו בכל מקום אמר לו	[ועומדות לפניך] בכל יום ויום	30
בן אדם המזליק עצמו להישתמש	[דממה דקה די] בִּרְךָ אש וחִיָּי [ר]	31
בו יושב בתענית יום אחד וקודם	אש ה[ת]לוּכָן [אש] סִיבַתְּם לך	32
לאותו היום יקדש עצמו שבעה	הִי [קפתן א] צִלְךָ עוזי עוז	33
ימים וביום השמיני ביום טהרתו	[עשתי] [הר] עין לא ת[ש]ך איה	34

